

Տ. Տ. ՄԱՏԹԻՈՍ Բ.

ՎԵՀԵՓԸՆԻ ՍՐԲԵՋՆԵԴՈՅՆ ԿԸԹՈՒՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

Դեկտեմբերի 11-ին լուսադէմին Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Մաթէոս Բ. Կաթուղիկոսն Ամենայն Հայոց հանգեաւ ի Տէր:

Իսկոյն իմաց տրուեց Սինօդի անդամներին, Մայր Աթոռիս բժշկին, որոնք անմիջապէս ժողովուեցին Վեհաբան. բժիշկը յայտնեց, որ Նորին Սրբութիւնը վախճանուել է սրտի կաթուածից մօտաւորապէս լուսադէմին: Հետզհետէ խմբուեցին վեհաբան միաբանները:

Մայր Տաճարի մահադուժ զանգահարութեամբ տարածուեց Վեհափառի մահուան բօթը:

Սինօդի անդամները, պրօկուրօրի պաշտօնակատարը և գործաւարները սկսեցին կատարել օրէնքով և սովորութեամբ սահմանուած գործողութիւնները. այն է, արձանագրութիւն կազմեցին Վեհ. Հայրապետի մահուան մասին, օրագրով Սինօդի աւագ անդամ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոսին ճանաչեցին Կաթուղիկոսական Տեղակալ, որ հեռագրներով հաղորդեց Նորին Սրբութեան մահը Նորին Կայսերական Մեծութեան Կովկասեան Փոխարքային, Ներքին Գործերի Նախարարին, Սոյ Ս. Կաթուղիկոսին, Կ. Պօլսոյ և Երուսաղէմի պատրիարքներին, Ռուսաստանի և արտասահմանի հայ առաջնորդներին և Երևանի նահանգապետին:

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մենք, ներքոյ ստորագրողներս, այսօր առաւօտեան 9 ժամին հրաւիրուեցինք Վեհարան, ուր մեզ յայտնեցին, որ Նորին Սրբութիւն Տ. Տ. Մատթէոս Բ. առաւօտեան լուսադէմին աւանդել է հոգին. Մայր Աթոռի բժիշկ Տէր Խաչատրեանը յայտնեց, որ Նորին Սրբութեան մահը առաջացել է սրտի կաթուածից (параличъ сердца): 1910 թ. 11 դեկտեմբերի ի վեհարան ս. էջմիածնի:

Անդամք Սինօդի

Բժ. Տ. Խաչատրեան.

Կ. Պ. Պրօկուբօրի Սինօդի

Կ. Պ. Ատենագալըի

11 դեկտեմբ. 1910 թ. Լսեցին դեկուցումն, ամենայն Հայոց Վեհափառ կաթուղիկոս Տ. Տ. Մատթէոս Բ. այս առաւօտ լուսադէմին սրտի կաթուածից (параличъ) վախճանուել է. ուստի Հրամայեցին. նախ՝ Նորին Սրբութեան մահուան մասին հեռագրով յայտնել ներքին գործերի Պ. Նախարարին և Կովկասի Փոխարքային և տեղեկութիւն տալ թեմակալ առաջնորդներին, պատուիրելով վերջիններին կարգադրել հրաւիրել քաղաքների և գիւղերի հոգևորական և հաւատացեալ աշխարհիկ դասին կատարել եկեղեցիներում հոգեհանգիստ և մատուցանել պատարագ յիշատակելով Նորին Սրբութեան անունը աղօթքներում և այլ քարոզներում, մինչև ամենայն Հայոց նոր ընտրելի կաթուղիկոսի հաստատութիւնը, եւ երրորդ Նորին Սրբութեան թաղումը նշանակել հետեւեալ կերակր՝ այս դեկտեմբերի 19-ին:

Նախագահող

Անդամներ

117 դեկտեմբերի 1910 ամի. Լսեցին զեկուցումն, ըստ զօրութեան XI հատ. I. մասի 1148 յօդուածի Վեհափառ Կաթողիկոսի և Սինոդի տեննապետի ս. Էջմիածնից բացակայութեան կամ հիւանդութեան դէպքում նորա տեղն անցնում է Ատենիս արքեպիսկոպոս կամ եպիսկոպոս անդամներից աւագագոյնը, հետեաքար Տ. Տ. Մատթէոս Բ. Կաթողիկոսի մահուան պատճառով ճանաչել Սինոդի տեննապետի տեղակալ Ատենիս աւագագոյն անդամին, Ուստի Հրամայեցին. վերև յիշուած օրէնքի տրամադրութեան համաձայն, Սինոդի աւագագոյն անդամ Տ. Գէորգ Արքեպիսկոպոս Սուրէնեանին ճանաչել Սինոդի Ատեննապետի տեղակալ. այնու, որ այդ պաշտօնի հետ վարէ նաև իւր անդամական պարտականութիւնը, իսկ յատկապէս Կաթողիկոսի իրաւասութեան վերապահուած գործերը թողնել Սինոդում առանց ընթացքի մինչև նորոգ կաթողիկոսի ընտրութիւնը և հաստատութիւնը, որի մասին յայտնել Ռուսաստանի Հայոց թեմակալ առաջնորդներին, Ամենապատիւ պատրիարքներին, Սսոյ Ս. Կաթողիկոսին և արտասահմանի Հայոց վիճակաւոր առաջնորդներին: Այս օրագրի քաղուածքը ներկայացնել Տ. Գէորգ Արքեպիսկոպոսին:

Նախագահող

Անդամներ

12 դեկտեմբերի 1910 թ. վեհարան. Վեհափառ Կաթողիկոսի մահից յետոյ Սինոդի անդամների ներկայութեամբ գաւազանակիր Տ. Մեսրոպ վարդապետի ձեռքով բացուեցան հանգուցեալ Կաթողիկոսի գրասեղանի գլրոցները, որից երևեցաւ կանխիկ դրամ ութ հարիւր իննսուն և չորս ուրբի եօթանասուն չորս կոպէկ, որ յանձնուեցաւ Սինոդի գանձապահին, ներքին գանձարանի և հանդերձատան բանալիները, որոնք մատուցուեցան Տ. տեղակալին, Տաճարի թանգարանի, մասանց խորանի և թան-

գարանի պահարանների բանալիները, որ դրուեցին ներքին գանձարան:

Տեղակալ Ատենապետի Սինոգի, Անդամներ

Ստացայ ութհարիւր իննսուն չորս ռուբլի եօթանասուն չորս կոպէկ (894 ռ. 74 կ.). գանձապահ Արտակ վարդապետ:

Բացուեցին վեհ. Հայրապետի ընդունելութեան դահլիճի գրասեղանի գլորոցները, բոլոր թղթերը ըստ տեսակի ինամքով ծրարուած և կապուած էին: Այնտեղ էր և Նորին Սրբութեան ել և մտի մատեանը, ուր ամենայն ճշգութեամբ արձանագրուած էին մուտք և ելքը, մնացորդ գումարը 894 ռ. 74 կոպէկը գտնուեց քսակի մէջ: Նոյն իսկ տուժարի մէջ արձանագրութիւն կազմուեց և գումարն, ստորագրելով մատեանում, ստացաւ Մայր Աթոռի գանձապահը: Նորին Սրբութեան մօտ գըտնուած Տաճարի թանգարանի և այլ բանալիները արձանագրութեամբ յանձնուեցին Տ. Տեղակալին:

Այնուհետև ընդունելութեան դահլիճում գտնուած և գլորոցներում եղած թղթեր, իրեղէնները, և թեթեւ իրերը տարուեցին «ժաղկեայ դահլիճ»: Նորին Սրբութեան մարմինը դուրս բերուեց ընդունելութեան դահլիճ, կնքուեցին բոլոր դռներն, և Հանգուցեալ Հայրապետի վերայ «Հոգւոց» ասելով Սինոգի անդամները Տ. Տեղակալի առաջնորդութեամբ գնացին և կնքեցին Հայրապետական դիւանը:

Ամեն. Տ. Տեղակալի բարեհաճութեամբ վեհ-ի մահուամբ իրան յանձնուած բանալիները դրուեցին ներքին գանձարան:

Հանգուցեալ Հայրապետի թաղումը որոշուեց դեկտ. ամսիս 19-ին և ամեն օր, երեկոյեան ժամերգութիւնից յետոյ հանգուցելոյ համար հանգստեան պաշտօն է կատարուում:

Տ. Տ. Մատթէոս Բ. Արքադնագոյն Կաթողիկոսն ամենայն Հայոց ծնունել է 1845 թ. փետրվարի 22-ին Կ. Պօլսոյ Գուլմ-Գաբու թաղում. մի արհեստաւորի ընտանիքում: Նորին Արքութեան մկրտութեան անունն էր Սիմէօն. նրա հայրն էր դերձակ Մարտիրոսը, որ ունէր ինն զաւակ, որոնց եօթներորդն էր ինքը: Ուսել է սկզբում Գուլմ-Գաբուի Մայր վարժարանում և ապա Ս. Պօղոսեան վարժարանում: Նորին Արքութիւնը կոչւում էր Իզմիրլեան, որովհետև նրա պապը Համբարձումը Իզմիրցի է:

Սիմէօնը 1862 թուին աւարտելով ուսման ընթացքը կարգւում է Օրթագիւղի Ս. Թարգմանչաց վարժարանում կրտսեր ուսուցիչ:

1864 թաքթաքեան Պօղոս պատրիարքի հրամանով Օրթաքեոյի Ս. Աստուածածին եկեղեցում Կապուտիկեան Յովհաննէս եպիսկոպոսից ձեռնադրւում է սարկաւազ 19 տարեկան հասակում: Պօղոս պատրիարքը անձամբ հասու լինելով Սիմէօն սարկաւազի անձնական արժանիքին և կրօնական հմտութեանը, շատ ցանկանում է, որ նա վարդապետ ձեռնադրուի և Սիմէօն սարկաւազը 1869 թուին յունիսի 22-ին պատրիարքական տեղապահ Տ. Արիստակէս եպիսկոպոսի հրամանով ձեռնադրւում է վարդապետ նոյն Յովհաննէս եպիսկոպոս Կապուտիկեանի ձեռքով՝ վերակոչուելով Մատթէոս. նոյն տարին Վարազայ Խաչի բարեկենդանին ստանում է վարդապետական դաւադանի մասնաւոր իշխանութիւն. Խրիմեան Մկրտիչ պատրիարքի մօտ քարտուղար է ընդունւում, վարելով միանգամայն Մայր և Լուսաւորչեան վարժարաններում կրօնուսուցի պաշտօնը: Այս բոլոր ժամանակ հանգուցեալի հովանաւորը լինում է Կ. Պօլսում յայտնի Տ. Սահակ քահանան:

Մատթէոս վարդապետը իբրև պատրիարքի քարտուղար իբրև Կ. Պօլսոյ աղգ. կենդրոնական վարչութեան և երեսփոխանական ժողովի գործօն անդամ՝ մեծ դեր է խաղում: Նա Խրիմեանի պատրիարքութեան վերջին երկու տարին հակադիր խմբի մէջ, որ իւր ժամանակին կոչ

ուում էր Ղալաթիայի Օճաղ, մեծ ազդեցութիւն ունէր և, ազգային գործոց վերաբերութեամբ, Հանգուցեալ Գէորգ Դ. կաթողիկոսի հայեացքների հետևող էր ու Սսի և Աղթար մարի կաթողիկոսական խնդրի մէջ պաշտպանում էր Ս. Էջմիածնի ընդհանրական կաթողիկոսի իրաւունքները:

1870 թուի փետր. 27-ից սկսած Սահակ Ապրօ էֆէնտու վարչութեան օրով հրաւիրւում է Կրօնական Ժողովի ատենադպիր և 1872-ին մարտի 12-ին քուէների բացարձակ առաւելութեամբ ընտրւում է Կրօնական Ժողովի անդամ և ատենադպիր: Այս ժամանակ Մատթէոս վարդապետի ջանքով կազմւում և տպագրւում են տեսուչ խորհուրդների հրահանգները: Այս հրահանգներից ազգային վարժարանների բարեկարգութեան հրահանգը երկար ժամանակ կիրառութեան մէջ էր: Այս ժամանակ Ղազարոսեան Քրիստոստուր էֆէնդու հետ գնում է Բուրսա և կարգադրում առաջնորդական խնդիրը: 1872 թ. դեկտեմբ. 29-ին Սսի կաթողիկոսական խնդրի համար կազմած ժողովի գործօն անդամն է դառնում. և 1873 թուի յունվարի 29-ին ի վարձ իւր բարւոք ծառայութեան պատրիարքական տեղապահ Նիկողայոս եպիսկոպոսից ծայրագոյն վարդապետութեան գաւազան է ստանում Օրթագիւղի եկեղեցու մէջ և նոյն տարին Սկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցու քարոզիչ ու ճեմարան-վարժարանի կրօնի ուսուցիչ է կարգւում:

1874 թուին Մատթէոս վարդապետը Բալըգքէսերի վիճակի առաջնորդ է ընտրւում և տեղւոյն ժողովրդի համախօսականի համեմատ կրօնական ժողովը եպիսկոպոս ձեռնադրութեւն համար վկայական է տալիս Մատթէոս վարդապետին, սակայն նա հրաժարւում է առաջնորդութիւնից, հրաժարականին կցելով իւր եպիսկոպոսանալու վկայականը:

1875-ին հոգելոյս Տ. Գէորգ Դ. կաթողիկոսը վարդապետական լանջախաչ է շնորհում Մատթէոս վարդապետին, որ 1876 թուին հրաւիրւելով Ս. Էջմիածին,

1876 թ. ապրելի 9-ին մեկնում է Կ. Պոլսից և հասնելով Մայր Աթոռ՝ հոգելոյս Տ. Ներսէս պատրիարքի վկայականով Մայիսի 17-ին, Համբարձման տօնի օրը, ձեռնադրւում է եպիսկոպոս իբրև միաբան Ս. Էջմիածնի։ Այնուհետև Մատթէոս եպիսկոպոսը իբրև կենդրոնի եկեղեցական՝ մասնակցում է պատրիարքարանի բոլոր ժողովներին ու մասնաժողովներին, միշտ էլ իբրև տեղեկաբեր։

Մատթէոս եպիսկոպոս Իգմիրլեանը Ռուս-Տաճկական պատերազմից յետոյ 1878 թ. Կ. Պոլսոյ ազգային վարչութեան յանձնարարականով գալիս է Ս. Էջմիածին, խնդրելու, որ հոգելոյս Տ. Գէորգ Դ. կաթողիկոսը միջնորդի թագաւոր Կայսր Ալէքսանդր Բ.ի առաջ, Բերլինի վեհաժողովում պաշտպանելու հայկական խընդիրը, որ սկսուած էր ռուս կառավարութեան նախաձեռնութեամբ Սան-Ստեֆանոյի դաշնագրի 16 յօդուածով։ Երբ հայաբնակ գաւառներում փոխանակ բարենորոգումների հարստահարութիւնները շատացան՝ Ներսէս պատրիարքը պատճառաբանեալ հրաժարական ներկայացրեց Բ. Դրան, Մատթէոս եպիսկոպոսը իբրև փոխանորդ վարում էր պատրիարքարանի ներքին գործերը, իսկ Ներսէս պատրիարքը պէտք է վարէր Բ. Դրան հետ հայկական խնդրի վերաբերեալ բանակցութիւնները, դրան կապելով իւր հրաժարականը։ Նրան աջակցում էր Ազգ. ժողովից ընտրուած խորհրդական մի Յանձնաժողով՝ որի 14 անդամներից առաջինն էր Մատթէոս եպիսկոպոս Իգմիրլեանը, Մատթէոս եպիսկոպոսը 1879 թուին կարգւում է պատրիարքական խորհրդական և հինգ ամիս նոյն պաշտօնը շարունակելով՝ հրաժարւում է Ազգ. Երեսփ. ժողովի շնորհակալութեան քուէով։ 1880 թուին ընտրւում է կրօնական խորհրդի անդամ։

1883 թուի յունվարին կաթողիկոսական ժողովի անգամ կարգուելով պատրաստում է մի տեղեկագիր, որ յետոյ տպւում հրատարակւում է իբրև առանձին գիրք՝ «Հայրապետութիւն Հայստտանեայց սուրբ եկեղեցւոյ և Սրբա Սղթամար» վերնագրով։

1885 թուին ուղեկցում է Եսայի պատրիարքին Կ. Պօլսից Երուսաղէմ և Կ. Պօլսոյ ազգային վարչութիւնից հրաւիրակ ընտրուելով նորընտիր Յարութիւն պատրիարքին առաջնորդում է Կ. պօլիս:

1886 թուին յունվարի 3-ին Եգիպտոսի գաւառական հայ ժողովը միաձայն Մատթէոս Եպիսկոպոսին ընտրում է առաջնորդ, որպիսի պաշտօնը 4 տարի արդիւնաւորապէս վարելուց յետոյ կլիմայի անյարմարութեան պատճառով հրաժարւում է և վերադառնալով Կ. Պօլիս՝ նշանակւում է Սկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցու քարոզիչ և առանց վարձատրութեան՝ կրօնի դասեր է աւանդում Կենդրոնական Վարժարանի բարձր դասարաններում:

1894 թուի դեկտեմբերի 7-ին Մատթէոս Եպիսկոպոս Իզմիրեանը Ազգ. Երեսփ. ժողովում 76 երեսփոխաններից 67-ի քուէով ընտրւում է Կ. Պօլսոյ պատրիարք, և նոյն դեկտեմբերի 20-ին մեծ հանդիսաւորութեամբ Սկիւտարից հրաւիրւում է Պատրիարքարան:

Պատրիարք Մատթէոս արքեպիսկոպոսի գլխաւոր հոգան եղաւ հայաբնակ գաւառների բարենորոգումը, որի ծրագիրը առաջարկուած էր դեսպանների միջոցով Այդ ծրագիրը ստանալու համար պատրիարքի դիմումներին՝ Բ. Դուռը պատասխանում էր. «Դեսպաններից կարող էք առնել», իսկ պատրիարքը կրկնում էր, որ ինքը պաշտօնական յարաբերութեան համար միայն Բ. Դուռն է ճանաչում:

Տեղի ունեցան հայկական կոտորածներ, որոնց որբերին և այրիներին հարկ էր օգնել և պատսպարել: Մատթէոս պատրիարքը ընդունեց և բաշխեց Պօրտ ընկերութեան գանձապահ մր. Բեթի միջոցով 20,000 ոսկի:

Հայկական կոտորածների պատճառով Եւրոպայի վերդաւառ միտքը հանդարտեցնելու համար Բ. Դուռը թերադրում է, որ Մատթէոս պատրիարքը գոհունակութեան թուղթ տայ, պատրիարքը հրաժարւում է ստորագրել այդպիսի թուղթ. Սուլթան Համիդը կողմնակի ցանկու-

Թիւն է յայտնում, որ պատրիարքը հրաժարական տայ, Մատթէոս պատրիարքը չի համակերպւում, բայց հուսկ ուրեմն, տեսնելով որ անհնարին է Համիդի դէմ մաքառել, ինկատի ունելով Ժողովրդի շահը, որ իւր պատճառով վտանգում է կառավարութեան՝ դէպի ինքն անքարեացակամութեամբ 1896 թուի յուլիսի 23-ին հրաժարւում է և արքսուում Երուսաղէմ, ուր 12 տարի արքսրականի մտայոյդ կեանքն է վարում:

1908 թուի յուլիս ամսի 11-ին Տաճկաստանում հրատարակուեց Սահմանադրութիւն. Քաղաքական նկատումներով արքսուածների ներման հետեւանքով Երուսաղէմի արքսրական նախկին պատրիարք Մատթէոս արքեպիսկոպոսն էլ ազատուեց արքսրականի դառն վիճակից և վերադարձաւ Կ. պօլիս: Ընդունելութիւնը շատ փառաւոր էր. ահագին բազմութիւն ընդառաջել էր շոգենաւով և նաւակներով:

1908 թ. հոկտեմբերի 22-ին Ազգային Ժողովը միաձայն վերընտրում է նախկին պատրիարք Մատթէոս արքեպիսկոպոսին պատրիարք. սակայն նրան վիճակուած չէր այս անգամ երկար վարել պատրիարքական պաշտօնը, որովհետեւ Ս. Էջմիածնի Կաթողիկոսական Ընտրութեան Համազգային Ժողովը 1908 թուի նոյեմբերի 1-ին 77 հոգեւորական ու աշխարհական պատգամաւորներից 73 ձայնով ընդդէմ 4-ին Մատթէոս արքեպիսկոպոսն ընտրուեց ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան առաջին թեկնածու:

1909 թուի ապրիլի 15-ին Նորին Կայսերական Մեծութեան հրովարտելով Մատթէոս արքեպիսկոպոս Իզմիրլեանը հաստատւում է Կաթողիկոս ամենայն Հայոց:

Նոյն ապրիլի 28-ին Ս. Էջմիածնում ցտացուելով վեհ. Կաթողիկոսի հաստատութեան մասին պաշտօնական թուղթը, հետեւեալ օրը կաթողիկոսական Տեղակալ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոսը հանդիսաւոր ս. պատարագ մատոյց և պատարագին առաջին անգամ յիշեց Տ. Մատթէոս Բ. կաթողիկոսի անունը. ս. պատարագից յետոյ կատարուեց

Թագաւոր Կայսեր և Օգոստափառ ընտանիքի արեւշատութեան համար գոհացողական մաղթանք:

Ս. Սինօդը օրագիր կազմելով շրջաբերական ուղարկեց հայաբնակ վայրերն հաղորդելով Վեհ. Հայրապետի հատատութիւնը և յանձնարարեց ժամերդութեան ժամանակ պատշաճ տեղերում յիշատակել Վեհ. Հայրապետի անունը, իսկ ապրիլի 30-ին Տեղակալ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոսը Վեհափառ Հայրապետին Մայր Աթոռ առաջնորդելու համար հրաւիրակ կարգեց Թիֆլիզի առաջնորդ Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոսին, Ղարաբաղի առաջնորդ Տ. Աշոտ եպիսկոպոսին և Սինօդի անդամներ Տ. Մեսրոպ Տէր Մովսէսեան ու Տ. Բաբգէն Աղաւելեան վարդապետներին, որոնք մայիսի 5-ին ներկայանալով Կովկասի Փոխարքային, 7-ին Բաթումի վերայով մեկնեցին Կ. Պօլիս, ուր և ժամանեցին նոյն մայիսի 13-ին և ներկայացան Վեհ. Հայրապետին, իջևան պատրաստուած էր թէ Վեհ. Հայրապետի և թէ հրաւիրակների համար Բերայի Ս. Երրորդութեան եկեղեցու մօտ Սպլանդիդ հիւրանոցը:

Մայիսի 18-ին, Ս. Երրորդութեան եկեղեցում հանդիսաւոր ս. պատարագ մատոյց Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոսը ժողովրդի հոծ բազմութիւն լցրել էր եկեղեցին. Վեհափառ Հայրապետը բազմել էր իւր համար յատուկ պատրաստուած հովանաւոր գահաւորակի վերայ: Հայրապետի անուան յիշատակութեան ժամանակ երգուեց «Էջմիածինն ի Հօրէ» շարականը. Գարեգին արքեպիսկոպոսը մի համառօտ ճառով ներկայացնում է Վեհափառ Կաթողիկոսին հայրապետական գաւաղանը, իսկ Աշոտ եպիսկոպոսը՝ խաչը: Վեհ. Հայրապետը ի պատասխանի՝ ընդգծելով եկեղեցու վիճակը և իւր ստանձնած պաշտօնի ծանրութիւնը՝ յայտնեց՝ որ ինքն համօրէն ազգի աջակցութեամբ ի բարին պէտք է գործի և պէտք է ջանայ վարչական գործերի մէջ արդարութիւնը գործադրել: Տեսարանը շատ սրտազրաւ էր, և եկեղեցական այսպիսի մեծաշուք հանդիսի կարօտ ժողովրդից շատերը սքանչացման

և հոգեղմայլութեան մէջ, յուզուած՝ ուրախութեամբ և բերկրութեամբ արտասուում են:

Վեհափառ Հայրապետը մայիսի 21-ին Ս. Երրորդութեան եկեղեցում հրաժեշտի ու պատարագ է մատուցանում, և նոյն օրը հրաւիրակների, և տեղացի մի քանի բարձրաստիճան հոգեւորականների ու աշխարհականների հետ ներկայանում է Օգոստ. Սուլթան—Մուհամմետ V-ին Դոլմա-Բաղէի պալատում, և այցելում է մեծ-վէզիր Հէլմի փաշային:

Մայիսի 22-ին վերջին անգամ մասնակցում է Աղգ. Երեսփոխանական Ժողովին, որպէս բաղժամեայ անդամ՝ նոյն Ժողովի Ժողովի վերջին բոլոր երեսփոխանները կարգով համբուրում են Վեհ. Հայրապետի աջը շնորհակալութիւն յայտնելով Նորին Սրբութեան բաղժամեայ անբասիր պաշտօնավարութեան համար: Ամենքի դէմքերի վերայ էլ տիրել էր տրտմութիւն և թախիժ:

Մայիսի 23-ին Վեհ. Կաթողիկոսը հայրապետական հանդերձանքով ճանապարհ ընկաւ խուռն յուղարկաւորների ուղեկցութեամբ, և ծովափին սպասող ռուսաց դեսպանի շոգենաւակով բարձրացաւ Զիխաչև շոգենաւը:

Թագաւոր կայսեր բարեհաճ ցանկութեամբ Վեհ. Հայրապետը նախքան Ս. Էջմիածին գալը պէտք է Պետերբուրգում ներկայանար Նորին Կայսերական Մեծութեան, և ըստ այնմ ևս, մայիսի 24-ին կէս օրից յետոյ հասաւ Օդեսսա. հետեւեալ օրը Թագուհի կայսրուհի Աղէքսանդրա Ֆէօդորովնայի ծննդեան տօնի առիթով Օդեսսայի հայ եկեղեցում գոհացողական մաղթանք կատարելուց յետոյ շարունակեց իւր ճանապարհորդութիւնը դէպի Ս. Պետերբուրգ:

Մայիսի 27-ին Նորին Սրբութիւնը ժամանեց Ս. Պետերբուրգ. Մայիսի 28-ին այցելեց նախարարական խորհրդի նախագահ և Ներքին Գործերի նախարար Պ. Ա. Ստոլիպինին:

Մայիսի 29-ին կէսօրից յետոյ ժամը 2 1/2-ին Պետերհոֆի—Մեծ Պալատում Վեհ. Հայրապետը ներկայացաւ

Նորին Կայսերական Մեծութեան Թագաւոր Կայսրին:

Վեհափառ Հայրապետը ներկայացաւ նաեւ Մայր Կայսրուհի Մարիա Ֆեոդորովնային:

Ս. Պետերբուրգից դուրս գալով Վեհափառ Հայրապետը կանգ առաւ Մոսկվա և Նոր-Նախիջևան քաղաքներում. յունիսի 11-ին դուրս գալով Նոր Նախիջևանից անընդհատ շարունակեց ճանապարհը մինչև Թիֆլիս: Ճանապարհին ամեն տեղ Նորին Սրբութեանը դիմաւորում էր ազգաբնակութիւնը ամենայն յարգանքով:

Վեհ. Հայրապետը Թիֆլիս հասաւ յունիսի 14-ին, նոյն օրը այցելեց Կովկասեան Փոխարքայ Գրաֆ Վորոնցով-Դաշկովին և ընդունեց Նորին Պայծառափայլութեան փոխադարձ այցելութիւնը: Նորին Սրբութիւնը մնաց Թիֆլիսում մինչև յունիսի 23-ը, և այդ ժամանակամիջոցում բացի այցելութիւններից և ընդունելութիւններից, հանդիսագիրն եղաւ Ներսիսեան Հոգեւոր դպրոցի նոր շինութեան հիմնարկութեան հանդիսին:

Վեհ. Հայրապետը յունիսի 23-ին դուրս գալով Թիֆլիսից՝ մի օր մնաց Սանահնի վանքում, 24-ին հասաւ Ալէքսանդրապօլ, 25-ին այցելեց Անի և Ղօշավանք. յունիսի 28-ին առաւօտեան ժամը 8-ին դուրս գալով Ալէքսանդրապօլից, կէսօրուայ ժամը 1-ին հասաւ Էջմիածին կայարանը, ուր ընդառաջել էին Նորին Սրբութեանը Տեղակալ Տ. Գեորգ Արքեպիսկոպոսը, Սինօդի անդամները և այլ բաղմաթիւ անձինք Վաղարշապատից և այլ տեղերից. ժամը 3-ին Վեհափառ Հայրապետը հասաւ Մայր Աթոռ: Հանդիսական գնացքին ու ովսանաներին հետեւեց պաշտօնավարութեան ծանր խաչակրութիւնը: Վեհ. Հայրապետը Ս. Էջնիածնում սկսեց պատրաստուել իւր բաղմադրադ և ծանր պաշտօնի համար՝ ուսումնասիրելով գործերը:

Նորին Վեհափառութիւնը հայրապետական Ս. օծումն ընդունեց 1909 թուի Սեպտեմբերի 13-ին Խաչվերացի կիւրակէ օրը, և մինչև օծումն Նորին Սրբութեան հոգածութեան առարկաներն էին Մայր Աթոռի տնտեսութեան

բարւոյրումն, դպրոցների կանոնաւորութիւնը և թեմական գործերի բարեկարգ կառավարութիւնը:

Մայր Աթոռի անտեսութիւնը բարւոյրելու համար հարկաւոր էր ծանօթ լինել Մայր Աթոռի վիճակի հետ. ուստի և Վեհ. Հայրապետը յանձնարարեց Սինօդի անդամներին բոլոր հաստատութիւնների տեղեկագիրը կադմել և ներկայացնել իրան, որ և կատարուեց. Մայր Աթոռի պաշտօնեաների ընտրութեան համար սահմանուեց միաբանական ժողով և այդ ժողովներով ընտրուեցին Հայրապետական Դիւանի Խորհուրդ չորս անդամից բաղկացած. (կոնգ. ի 24 սեպտեմբերի. նոյն ամսի Արար. եր. 779). Վանական Կառավարութեան անդամներ, Տպարանի տեսուչ, Արարատի խմբագիր, (Արարատ. Հոկտեմբեր—Նոյեմբ. եր. 815—17). վանական կանոնադրութիւն մշակելու համար կադմուեց հինգ անձերից բաղկացած մի Յանձնաժողով. դպրոցների կանոնաւորութեան համար (պօլօթենիայի 1178 յօդուածի, 1874 թ. Բարձրագոյն հաստատուած օրէնքի և Կովկասեան Փոխարքայի հրատարակած ժամանակաւոր կանոնների հիման վերայ) կադմուեց «Ժամանակաւոր հրահանգ» և հրատարակուեց Տեղապահ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոսի ստորագրութեամբ. կարգուեց ուսումնարանական յանձնաժողով դպրոցների ծրագիր մշակելու և դպրոցական գործերը ղեկավարելու համար (Արար. 1909. սեպ. եր. 718—21): Այս ամառ հրատարակուեց ծխ. դպրոցների ծրագիր իբրև միամեայ փորձ անթերի գործադրելու, պարտաւորելով դպրոցական վարչութիւններին միամեայ փորձից յետոյ իրանց նկատողութիւնները յայտնել: Նորին Սրբութեան ուշադրութիւնից չվրիպեց մեր հոգեւոր թեմական ու ծխական և պետական միջնակարգ ու տարրական դպրոցների կրօնի դասաւանդութեան խնդիրը (Արարատ Հոկտ.—Նոյեմբ. 1909 թ. եր. 881):

Հոգև. վարչական հաստատութիւնների դորժառնութեան մէջ կանոնաւորութիւն պահպանելու համար նորին

Սրբութիւնը կոնդակով (Արարատ 1909 թ. Հոկտմ.—Նոյեմբ. եր. 778—779.) սահմանեց, որ խնդիրները մերձաւոր իշխանութիւնների միջոցով աստիճանաբար հասնեն բարձր իշխանութեան:

1905 թ. օգոստ. ժամանակաւոր կանոնների հիման վերայ տրուեց «Ժամանակաւոր հրահանգ (նոյն Արար. եր. 793) թեմական խորհուրդների համար:

Տաճարի վերանորոգութեան ու նոր վեհարանի շինութեան խնդիրները հերթական դարձան:

Կազմուեց և հրատարակուեց Մայր Աթոռի և Ռուսաստանի հայ բոլոր թեմերի մուտքի և ելքի նախահաշիւ, որ իւր բոլոր թերութիւններով հանդերձ առաջին փորձն է՝ ապագայում՝ առաւել լրիւ և կանոնաւոր տարեկան ելեմտացոյցի:

Նորին Սրբութիւնը ամենայն ուշադրութեամբ հետեւում էր Սինոդի և Հայրապետական Դիւանի բոլոր գործառնութիւններին: Երբէք Ս. Էջմիածնի և Կ. Պօլսոյ պատրիարքարանի միջև այնպիսի սերտ յարաբերութիւն չէ եղել, ինչպէս սկսուել և շարունակուում էր Մատթէոս Բ. կաթողիկոսի օրով: Մի և կէս տարուայ ընթացքում վեհափառ Տէր Մատթէոս կաթողիկոսը Ս. Էջմիածնում՝ ճանաչուեց իբրեւ մի մարդ՝ վերին աստիճանի օրինապահ և կարգապահ, զգուշաւոր, ճիշտ, զգայուն հասարակաց ձայնին, որ արտայայտուում էր պարբերական մամուլում, մաքուր՝ դրամական հաշիւներում, երկիւղած դէպի եկեղեցական կարգերն ու կանոնները: Նա որքան ճիշդ և խիստ էր դէպի ինքն և իւր համակրողները՝ այնքան զիջող և ներող դէպի իւր հակառակորդները: Նորին Սրբութեան գրած վերջին նամակը բժ. Թորգոմեանին դարձեալ նուիրուած է ազգային գործերին, որ ապացուցանում է, թէ նրա հանապազօրեայ հոգսն էր ազգային գործը: Նա դեռ իւր առաջին հիւանդութեան սաստիկ տազնապի մէջ առ վայր մի մոռանում է իւր դառն ցաւը, դառնալով Տ. Գէորգ

արքեպիսկոպոսին՝ ասում. «Գէորգ Սրբազան, լաւ նայէ Մայր Աթոռը» և իւր գգրոցի բանալին մի կարեւոր թղթի հետ յանձնում Տ. Մեսրոպ եպիսկոպոսին:

Նորին Սրբութիւնը իւր բոլոր գործերի մէջ, լինեն նրանք հասարակական թէ անձնական, այնպէս ճշգրտապահ, մաքուր և արդիւնաւոր էր, որ իւր գործերի հաշուետուութեան ժամանակ իրաւունք ունի երկնաւոր ողորմած դատաւորից լսելու. «Ազնիւ ծառայ, բարի և հաւատարիմ... մուտ յուրախութիւն տեսան քո» (Մատթ Իե, 21):

Այն ժամանակ, երբ Տ. Մատթէոս Կաթուղիկոսը մի տարուայ փորձառութեամբ ճանաչելով մարդկանց, հմտանալով մեր երկրի սովորութիւններին և պաշտօնական հաստատութիւնների գործաւարութեան եղանակին սկսել էր գործել, դժբաղդաբար վրայ հասաւ ծանր հիւանդութիւնը:

1910 թուի նոյեմբերի 29-ի առաւօտեանը Վեհ. Հայրապետը ընդունելութեան դահլիճ դուրս գալով՝ սկսում է գրել Կ. Պօլիս բժ. Վահրամ թորգոմեանին հետեւեալ նամակը.

«Ձեր ազնուութեան նոյեմ. ¹¹/₂₄ թուակիրը կարդացի և ազգային գործերու ստացած ուղղութեան մինչև աստիճան մը վերահասու եղայ: Ծանօթ հրաժարականներու, ինչպէս և այլ ազգ. խնդրոց մասին լիովին տեղեկութիւն չունինք, փասն զի Պօլսոյ թերթերը միշտ ուշ և գրեթէ շարունակ թիւերը պակսած կը հասնին մեզ:

«Կ. Պօլսոյ մէջ լրագրութիւնը գոյութիւն ունեցած օրէն սովորական եղած է պաշտօնաւոր եկեղեցականներն և աշխարհիկ անձերը քննադատել իրաւացի կամ անիրաւաբար: Ասի իրականութիւն մ'է, որ ամեն հայ մարդու քաջածա-

նօթ է, ուստի և սովորական դարձած գործելու եղանակ մ'է, որու նկատմամբ վշտանայն անօգուտ է, բաւական է, որ գործողք, ըլլան եկեղեցական կամ աշխարհական, մարդը ու պայծառ խղճի առթած անդորրութիւնը վայելեն: Արդար, բարեխիղճ և փաստալից քննադատութիւնը միայն կը յաջողի զեղծումները բառնալ և ազգային գործոց վիճակին բարւոք ուղղութիւն մը տալ, և ոչ թէ կուսակցական անօրակելի պայքարներն, որոնք իսկապէս փնասակար են ազգին, և կուտաջնորդեն սանձարձակութեան, որ և կառաջնորդէ ազգային վարչական հեղինակութեան ոչնչացման և կրօնական զգայմանց»...

Վերջին բառը գրելիս ժամը մօտ 8¹/₂-ին Նորին Սրբութիւնը յանկարծ ցաւեր է զգում՝ կրճքում, որից սկսում է սաստիկ նեղուել, և ընդհատում է նամակը: Անմիջապէս կոչուեց Մայր Աթոռի բժիշկ պ. Կ. Տէր Խաչատրեանը, որը ցաւերը համարեց նեարդային, և քննելով՝ գտաւ, որ սիրտը թոյլ է գործում: Հրաւիրուեցին Սինօդի նախանդամ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոսը և Սինօդի անդամ Տ. Մեսրոպ եպիսկոպոսը: Հրաւիրուեցին Երեանից բժիշկներ՝ պ. պ. Ա. Տէր Աւետիքեան, Յ. Տէր Միքայէլեան և Ա. Տէր Գրիգորեան, որոնք Մայր Աթոռի բժշկի հետ միասին խորհուրդ անելով, այն եզրակացութեան եկան՝ որ Նորին Սրբութեան հիւանդութիւնը ստենոկարտիա է, պատշաճ դարմանը մատուցուեց և Նորին Սրբութիւնը կէսօրից յետոյ ժամը 3-ին հանգստանալով՝ քնեց: Այնուհետև Վեհի առողջական վիճակը բաւարար էր, և իրան լաւ էր զգում: Յաջորդ օրն ևս վիճակը լաւ էր, իսկ դեկտեմբերի 1-ին երե-

կոյեան ժամը 9-ին կրկնուեց կրծքի ցաւը, որ առաջինից թոյլ էր և տեւեց կէս ժամ. դեկտեմբերի 2-ի առաւօտեան ժամը 4-ին նորից կրկնուեց ցաւն առաջիններից աւելի թոյլ և տեւեց մօտ երկու ժամ: Ամսոյս 1-ին հրաւիրուած բժիշկներ՝ պ. պ. Ա. Տէր Աւետիքեան և Յ. Յովհաննիսեան վերստին բժշկական խորհուրդ արին պ. Տէր Խաչատրեանի հետ և գտան Վեհի վիճակը բաւարար. հարկաւոր դեղերը նշանակելով և խնամատարութեան վերաբերեալ խորհուրդները տալով՝ վերադարձան Երևան: Ամսոյս 4-ի առաւօտեան յիշեալ երկու բժիշկները դարձեալ այցելեցին Նորին Սրբութեան առողջական վիճակն իմանալու, և գտան լաւ:

Հիւանդութեան ընթացքում Մայր Աթոռի բժիշկը և միաբաններից ոմանք հերթով շարունակ գիշերում էին վեհաբանում: Վեհի հիւանդութեան ընթացքում ստացուեցին հեռագրեր զանազան բարձրատիճան պաշտօնեաներից, հոգեւոր անձինքներից և քաղաքների հայ համայնքների կողմից, որոնք առողջութիւն էին ցանկանում հոգեւոր ճիրով և խնդրում էին տեղեկութիւն առողջական վիճակի մասին:

Կովկասեան Փոխարքան նոյեմբերի 30-ին հեռագրում է Սինօդի անդամ Տ. Մեսրոպ եպիսկոպոսին «Նորին Սրբութեան առողջութեան մասին անհանդիստ եմ, հաղորդեցէք՝ ինչպէս է զգում իրան Կաթողիկոսը»: Իսկ Նորին պայծառափայլութեան ամուսին, Կոմսուհի Ե. Վորոնցովա Դաշկովան՝ հեռագրում է դեկտեմբերի 1-ին: Տեղի ողջութեան պատճառով թողնում ենք միւս հեռագրերը, մանաւանդ, որ Նորին Սրբութեան բարեհաճ պատուէրով Դիւանը կարեւոր տեղեկութիւնները հաղորդել է հեռագիրներով թէ վերոյիշեալ անձանց և թէ խմբագրութիւններին:

Վերջին 3-4 օրերը Նորին Վեհափառութեան հիւանդութիւնը անցած էր համարւում և առողջական վիճակը գոհացուցիչ, ընդունում էր զեկուցումներ, ստորագրում էր

Թղթեր և անուժ կարևոր կարգադրութիւններ:

Մահուան նախընթաց օրը, դեկտեմբերի 10-ին Վեհափառ Հայրապետը դուրս է գալիս արտաքին դահլիճ, այնտեղ Թերթում է լրագրներն ու ստացուած Թղթերը, կարդում և ստորագրում է մի քանի պաշտօնական թըղթեր: Բաւական լաւ տրամադրութեամբ զրոյցներ է անում ներկայ եղողների հետ. երեկոյեան պահին անցնում է ընդունելութեան սովորական դահլիճը, մինչև ժամը 8-ը խօսակցում է Մայր Աթոռիս բժշկի հետ, ժամը 9-ին առանձնանում է իւր ննջարանը և իրան շատ լաւ զգալով Թոյլ է տալիս իւր մերձաւորներին ու ծառաներին գնալ հանգստանալ և ինքն ընկողմանում է քնելու: Սենեկապանը գիշերը մի քանի անգամ մօտենում է ննջարանի դռանը և տեսնում է Վեհ.ին հանգիստ քնած. ժամը 4-ին դարձեալ նոյն դրութեան մէջ է գտնում: Ժամը 6—7, այն պահին՝ երբ Նորին Սրբութիւնը սովորաբար զարթնում էր, սենեկապահը տեսնելով, որ Նորին Սրբութիւնը զարթնելու նշան չէ անում, կամենում է մտնել ննջարան, բայց չէ մտնում, չկամենալով խանգարել Նորին Սրբութեան հանգիստը:

8½ ժամին Վեհ. Հայրապետի յապաղումն կատարած է յարուցանում. սենեկապանն ու շաթիրը մտնում են ննջարան և գտնում են Վեհափառ Հայրապետին արդէն հոգին աւանդած:

ՎԼԵՆԱՎԻԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ մահուան առիթով Կաթողիկոսական Ամենապատիւ Տեղակալ Տ. Գեորգ Արքեպիսկոպոսին եւ Սինոդին դեկտեմբ. 11-ից ուղղած ցաւակցական հեռագիրները.

Նորին Կայսերական Մեծութեան Կովկասեան Փոխարքայից

Կաթողիկոսի Տեղակալին

«Մեծ վշտով իմացայ Նորին Սրբութեան Մեծայարգ Կաթողիկոսի վախճանը.

Գրաֆ Վորոնցով—Դաշկով.

Կաթողիկոսի Տեղակալին

Ի բոլոր սրտէ հաղորդ եմ ձեր մեծ վշտին. բառ չեմ գտնում արտայայտելու թէ ինչպէս ցաւալի եւ աւաղելի է.

Կոմսուհի Վորոնցովա—Դաշկովա:

14 Դեկտեմբ.

Պ ա Տ ա ս խ ա ն

Նորին Մեծութեան Կովկասեան Փոխարքային.

Վեր առաքելով դէպի Ամենաբարձրեալը ջերմ աղօթքներ Ձեր Պայծառափայլութեան եւ Կոմսուհի Ելիսաւետա Անդրէեվնայի թանկագին առողջութեան համար՝ մատուցանում եմ Ձեր Պայծառափայլութեան ջերմ երախտագիտութիւն Սենատոր Վատացիի եւ Գեներալ Լազարևի՝ Ձեր Պայծառափայլութեան եւ Ձեր ամուսնու անունից արտայայտած ցաւակցական զգացմունքի համար հանգուցեալ Պատրիարք Կաթողիկոս Մատթէոս Բ.-ի յիշատակին, խորապէս՝ զգացուած ենք ես եւ բոլոր միաբանութիւնը.

Տեղակալ Գեորգ Արքեպիսկոպոս.

Թիֆլիսից

Կաթողիկոսի Տեղակալին

Այս ժամիս վերադարձայ Թիֆլիսի Ս. Նունէի աղջկանց ուսումնարանից, ուր վարչութեան եւ հայ աշակեր-

տուհիների ցանկութեամբ կատարուեց հոգեհանգիստ Էջմիածնի Մայր Աթոռում վախճանուած ամենայն Հայոց պատրիարք Կաթուղիկոս Մատթէոս Բ.-ի համար: Բոլոր ներկայ եղողներն ու աշակերտուհիները վերառաքելին իրանց ջերմ աղօթքները առ Ամենաբարձրեալն մեծ ծերունու հոգու հանգստեան համար. ի հեռուստ ցօղում են արտասուքով սուրբ գերեզմանը սիրեցեալ Քահանայապետի խորին և անկեղծ զգացմամբ խորապէս համակուածները:

Ս. Նունէի կանանց բարեգործական ընկերութեան նախագահուհի ստատ-դամա Կոմսուհի Վորոնցովա—Գաշկովա:

Պատասխան

Կոմսուհի Ե. Վորոնցովա, Գաշկովային.

Խոնարհաբար խնդրում եմ Ձերդ Պայծառափայլութիւնից Էջմիածնի միաբանութեան և իմ կողմից ընդունել հոգեկան երախտագիտութիւն ցաւակցութեան զգացմանց արտայայտութեան և աղօթքների համար: Օրհնում եմ ուսուցիչներին և աշակերտուհիներին Ձեր բարձր խնամքին յանձնուած ս. Նունէի դպրոցի Թող Աստուած ընդունէ նրանց արգար աղօթքը և պահպանէ նրանց ս. Հոգու հովանու ներքոյ:

Տեղակալ Գէորգ Արքեպիսկոպոս.

Կաթուղիկոսի Տեղակալին

Բարեհաճեցէք ընդունել իմ ցաւակցութեան արտայայտութիւնը Նորին Սրբութեան Կաթուղիկոսի վախճանի առիթով: Խորին վիշտ եմ զգում, որ Տէրը վիճակել էր նրան այնպէս կարճ ժամանակով զարգարել Էջմիածնի Պատրիարքական աթոռը: Ամեն բանում թող օրհնուած լինի Աստուծոյ կամքը. երկիւղածութեամբ խոնարհենք նրա առաջ: Յայտնեցէք թաղման օրը:

Վրաստանի Էկզարխ և Կաթալիկոսայի արքեպիսկ. Իննովկենսիոս. Ս. Պետրբուրգ Ալեքսանդրեան Լաւրա:

Պ ա Տ ա ս խ ա ն

Պետեղբուրդ. Ալեքսանդրեան Լաւրա՝ Նորին Բարձր Սրբազնութեան Վրաստանի Էկզարխ Իննովկենտիոս Արքեպիսկոպոսին:

Հաճեցէք ընդունել Էջմիածնի միաբանութեան և իմ շնորհակալութիւնը հայ եկեղեցու Պետ Նորին Սրբութիւն Մատթէոս Բ-ի մահուան առիթով ձեր ցաւակցութեան և հեռագրով յայտնած զգայմանց համար: Թաղումը 19-ին է:

Տեղակալ Կաթողիկոսի Գէորգ արքեպիսկոպոս:

Կ. Պօլսոյ պատրիարք Տ. Եղիշէ Արքեպիսկոպոսից

«Ամբողջ ազգը սուգի մէջ է ահագին դժբաղդութեան պատճառով: Հայցում ենք աստուածային խնամքը. մատուցանում ենք խորին ցաւակցութիւն — խնդրում ենք հաղորդել մահուան հանգրամանների մանրամասնութիւնները. հասարակաց կարծիքն է կարօտում այդ մանրամասնութիւններին:

Թիւրքահայոց կողմից կարգեցինք Մեսրոպ եպիսկոպոս Տէր Մովսիսեանին, Ժամհարեանին, Համբարձում Առաքելեանին (Մշակի խնմրագիր) ազգի ներկայացուցիչներ թաղման ժամանակ:

Դուրեան Պատրիարք.

Կ. Պօլսոյ Ազգային Ժողովը

Տեղակալ Սրբազան Գեորգ Սուրենեանին

Հայոց ազգային Ժողովը խորապէս յուզուած այն դառն կորստեան վերայ, որ ազգը ունեցաւ յանձին Նորին Սրբութեան եկեղեցու գերագոյն Պետի՝ Մատթէոս Բ-ի, խնդրում է Ձեր ամենապատուութիւնից ընդունել իւր անկեղծ վշտակցութիւնները և թարգման կանգնել Ս. Սինոդի մօտ յայտնելով նրան Ժողովի և համօրէն ազգի խոր վիշտը:

Նախագահ Ազգ. Ժողովի Ազարեան

Նախկին պատրիարք Մաղաքիա արքեպիսկոպոսից

Վշտակցութիւն Սինոդին և միաբանութեան Մայր Աթոռի այրիացման համար:

Վրաստանի թեմի Պաւոսլաւ հոգևորականութեան ժողովը.

Վրաց թեմի հոգևորականութեան համագումարը հաղորդ գտնուելով Հայոց եկեղեցուն հասած վշտին, նրա պետի և Կաթողիկոսի մահուամբ, իւր նիստը բանալիս պարտք համարեց յարգել Նորին Սրբութեան յիշատակը ոտքի կանգնելով:

Նախագահ Բուխիւլաձէ քահանայի անունով

Խնդրեմ յայտնել թեմական ժողովին իմ և Էջմիածնի միաբանութեան շնորհակալութիւնը համակրական և ցաւակցական արտայայտութեան համար:

Սուրբ լինի Տիրոջ կամքը, նրա առաջ խոնարհենք լաւագոյն օրերի համար հաւատ և յոյս ունենալով:

Տեղակալ Գէորգ Արքեպիսկոպոս.

Կաթողիկոսի Տեղակալին Լրեանի Նահանգապետի կողմից.

Նորին Սրբութեան—Պատրիարք Կաթողիկոսի վախճանի գուժով զգացուած եմ: Խորին վշտով վշտակից եմ հայ հանուր հօտի սգին:

Նահանգապետ Գրաֆ Տիգլէնհաուզէն:

Կաթողիկոսի Տեղակալին

Այսօր վաճիւր աւագ եկեղեցում հանդիսաւոր ս. պատարագից յետոյ կատարուեց հոգեհանգիստ Թիֆլիսի տաճարոջ հոգևորականութեան մասնակցութեամբ, ի Տէր հանգուցեալ Կաթողիկոսի համար: Ճառեր առաջինք ես, Քալանթարը և մուֆթին:

Ներկայ էին Փոխարքան իւր ամուսնու հետ, Փոխարքայի խորհրդի անդամները, բոլոր նշանաւոր հաստատութիւնների—կաթողիկական, լուստերական, մահմեդական և հրէական դաւանութիւնների ներկայացուցիչները, պարս-

կական հիւպատոսը և ըն. եկեղեցին և բակը հոժ էր բազմա-
թիւ ժողովուրդով: Կարգապահութիւնը օրինակելի էր:
Եվրեմ եպիսկ.

Սպահանից.

Այսօր Ամենափրկչեան վանքում կառավարչական հաս-
տատութիւնների և օտար պետութեանց ներկայացուցիչնե-
ները, նաև հայ հասարակութիւնն ու հոգեւորականութիւնը
ներկայ դռնուելով ս. պատարագին և հոգեհանգստեան
յայտնում են իրանց խորին կսկիծը Վեհափառ Մատթէոս
Կաթուղիկոսի մահուան առթիւ:

Սահակ Արքեպիսկ. և Հանդիսականք:

Թիֆլիս, դեկտեմբ. 16, պատառխան.

Աղէքսանդր Մանթաշեանին.

Ամենայն Հայոց Սրբազնագոյն Կաթուղիկոսի մահուան
առթիւ Ձեր արտայայտած ցաւակցութեան համար խնդը-
րում եմ, մեծայարգ Աղէքսանդր Իվանովիչ, ընդունել իմ
և միաբանութեան խորին շնորհակալութիւնը. թող գթած
Տէրը կրած կորստի փոխարէն վարձատրի հայ եկեղեցին
և ժողովուրդը անսասան պահելով սուրբ աթոռը և եկե-
ղեցին,¹ որոնց բարեգարգութիւնը Ձեր գլխաւոր հոգածու-
թիւններից մէկն է:

Տեղակալ Գէորգ Արքեպիսկոպոս.

Մոսկուայի Լազարեան ճեմարանի վերատեսուչ Միլերից.

Ընդունեցէք արեւելեան լեզուների Լազարեան ճեմա-
րանի անկեղծ ցաւակցութիւնը ճեմարանի առաջին պատ-
ուաւոր անդամ արժանաւոր պատրիարք Կաթուղիկոս Մա-
թէոս II-ի մահուան առթիւ:

16-ն Գեղատեմբերի, Տեղակալին

Իմ ամբողջ Ասորի Ժողովրդի հետ ցաւակցում և ողբում եմ Նորին Սրբազնութեան Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի մահը: Նորին Սրբութեան ինձ ցոյց տուած ընդունելութիւնը և նրա ինձ վրայ թողած տպաւորութիւնը չի անհետանայ մինչև մահս: Այս րոպէիս հոգեհանգիստ կատարուեց ամբողջ ծխական համայնքի մասնակցութեամբ հանգուցեալ Կաթողիկոսի համար: Աստուած հանդիստալքայութիւն պարգևէ Նորան:

Եփրեմ Եպիսկոպոս Ամենայն Ասորոց:

Անկարող լինելով հրահաւակել բոլոր ցաւակցական հեռագիրները, դնում եմ միայն հեռագրողների անունները, որիսն հնարաւոր եղաւ մեզ հաւաքել: Ահա այն.

Երեանի փոխ—թեմակալը:

Թիֆլիզի հայ կոնսիստորիայի նախագահողը:

Բնասարարիայի առաջնորդը:

Շամախույ առաջնորդը իւր և թեմի հայ հոգեորականների ու աշխարհականների կողմից:

Նոր Նախիջևանի վոյսանորդ Մուշէ վարդապետը իւր և փնձակի կողմից:

Խուսական կայսրութեան հայ կաթողիկոսների առաքելական կառավարիչ Սարգիս վարդապետը իւր և իւր հօտի կողմից:

Հին—Խրիմի ս. Խաչ վանքի վանահայր Իսահակ վարդ.—ը

Մայր Աթոռի միաբաններ—Վահան և Մուշէ վարդապետները և Չեօբէքչեան սարկաւազը:

Վահան վարդապետը Նոր Նախիջևանի ս. Խաչ վանքի վարչութեան կողմից:

Կ. Պոլսոյ նախկին սրտարիարք Մաղաքիա Արքեպիսկոպոս:

Եւրոպայի Առաջնորդ Գէորգ Կպս.—ը իւր և իւր հօտի կողմից:

Յովսէփ արքեպիսկոպոս. Սառաջեանը՝ Ֆրեդնոյի (Կալիֆօրնիա, Ամերիկա) հայերի կողմից:

Ասորիների Եփրեմ Եպիսկոպոսը

Թիֆլիսի քաղաքագլուխ Ա. Խատիսեան քաղաքի ազգաբնակչութեան կողմից:

Երևանի քաղաքագլխի պաշտօնակատար Բուրիաթեանը քաղաքի ազգաբնակութեան կողմից:

Ելիսաւէտպօլի քաղաքագլուխ Ադէլ—խան Ջաւատխանովը: Թիֆլիսի Բիրժայի կոմիտէն, յայտնելով, որ նոյն օրը ինչան սգոյ փակել է Բիրժան:

Թիֆլիսի վաճառականների աւագը:

Թիֆլիսի մեշչանների աւագը:

Մշակ և Արօր պարբերական հրատարակութիւնների խմբագրութիւնները:

Ալէքսանդրօպօլի ս. Աստուածածին աւագ եկեղեցու ծխական և Արդութեան ազգական դպրոցների հոգաբարձութիւնը:

Թիֆլիսի Մարիամեան—Յովնանեան ազգական դպրոցի հոգաբարձութիւնը:

Կովկասի Հայոց բարեգործական ընկերութեան ընդհանուր ժողովի և վարչութեան նախագահները:

Երևանի թեմական խորհրդի նախագահը:

Երևանի թեմական Հոգե. դպրոցի հոգաբարձութիւնը:

Ներսիսեան Հոգե. դպրոցի հոգաբարձութիւնը:

Թիֆլիսի Բիրժայի ծառայողների խումբը:

Ինժեներ Բաստամեանը:

Բաքուի հայ եկեղեցիների և դպրոցների հոգաբարձութիւնները:

Փոթիի հայ համայնքը:

Դոք. Թորգոմեանը և Պօլսից:

Թիֆլիսի հասարակաց ակումբի խորհուրդը:

Վլադիկավկազի հայ համայնքը:

Գորիսի քաղաքային ազգաբնակութեան կողմից քաղաքային աւագը:

Կարսի եկեղեցակ. հոգաբարձութիւնն ու ուսուցչական խումբը:

Բաթումի եկեղեցական հոգաբարձութիւնը:

Կովկասի մուսուլմանների բարեգործական ընկերութիւնը:

Երևանի օգտակար գիտելիքներ տարածող ընկերութեան կողմից՝ նախագահը:

Ալէքսանդրօպօլի քաղաքագլուխ և Կամսարականը քաղաքի ամբողջ ազգաբնակութեան կողմից:

Արմաւրի հայ դպրոցների ուսուցիչների և աշակերտների կողմից աւագ ուսուցիչը:

Թիֆլիսի ս. Սարգիս եկեղեցու դպրոցի հոգաբարձութիւնը:

Շուշու թեմական հոգևոր և աղջկանց Մարիամեան դպրոց-
ների կողմից՝ տեսուչը:

Մերվի հայ դպրոցական վարչութիւնը:

Նոր—Նախիջևանի թեմական դպրոցը:

Ղզլարի հայ երիտասարդութիւնը:

Ղուբայի հայ հասարակութիւնը:

Մոսկվայի հայ համայնքը, Վեհ. Հայրապետի թաղման ներ-
կայացուցիչ ընտրելով Լեոն Սարգսեանին:

Թիֆլիսի ուսուցիչների և ուսուցչուհիների ընկերութեան
կենտրոնական վարչութիւնը:

Թիֆլիսի գաւառի ազնուականների պարագլուխ իշխան Թու-
մանովը:

Պետական Դումայի անդամ Յ. Սաղաթէլեանը:

Բագուի Հայոց մարդասիրական ընկերութիւնը:

Նուխու դպրոցական հոգաբարձութիւնը մանկավարժական
խորհրդի հետ միասին՝ Նորին Արքութեան թաղման ներկայացու-
ցիչ ընտրելով Աշոտ եպիսկոպոսին:

Թիֆլիսի թեմական խորհուրդը:

Ջուղայի հայ հասարակութիւնը:

Թիֆլիսի Հայոց հրատարակչական ընկերութիւնը:

«Հովիտ»-ի խմբագրութիւնը:

Դուչէթի բարեկարգիչ Ապրիլեանց քահ. և հոգաբարձուներ—
Մարտիրոսեան Արքահամեանց, Միրաքեանց:

Դուչէթի քաղաքային աւագը քաղաքային վարչութեան կողմից
Թիֆլիսի Նորաչէն եկեղեցու հոգաբարձութիւնը:

Պարսից գէներալ Կոնսուլ Սարգար Հիւմայիւնը Թիֆլիսից:

Թեմական տեսուչ Խղմալեանը Ալէքսանդրօպօլից:

Արմաւրի գեղարուեստ քաջալերողների կողմից Կուսիկով:

Օնիի հայ հասարակութիւնը:

Արմաւրի գիմնադրայի հայ աշակերտները:

Տոմսկու համալսարանի ուսանողների համերկրացութիւնը:

Երևանի հոգևոր թեմ. դպրոցի Ե. դասարանի աշակերտները:

Ջուլֆայի մուսուլման հասարակութիւնը:

Ղզլարի հայ դպրոցի ուսուցչական խումբը:

Արմաւրի եկեղ. ծխ. դպրոցների հոգաբարձութիւնը:

Թիֆլիսի հայ որբերի խնամակալութեան վարչութիւնը:

Բագուի հայերը:

Կովկասի բարեգործական ընկերութեան Ալէքսանդրապոլի
ծիւղը:

Քուլթայիսի հայ հասարակութիւնը:

Թէոդոսիայի հայ հասարակութիւնը:

Ալէքսանդրապոլի ս. Փրկիչ եկեղեցու հոգաբարձութիւնը:

Եալթայի հոգաբարձութիւնն ու ուսուցիչները:

Թիֆլիսի կանանց բարեգործական ընկերութիւնը:

Բերլինի հայ ուսանողութիւնը:

Ղալաբի քաղաքապետը քաղաքի հասարակութեան կողմից:

Կովկասեան Հայոց բարեգործական ընկ. Շուշիի ծիւղը:

Ալէքսանդր Մանթաշեանը Թիֆլիսից:

Գանձակի Ս. Յովհաննէս եկեղեցու ծխ. հոգաբարձութիւնն,
ուսուցիչներն ու աշակերտները:

Թիֆլիսի Գայեանեան աղջկանց դպրոցի հոգաբարձութիւնը
իւր և ուսուցչական խմբի կողմից:

Ղարաբլիսայի դպրոցների հոգաբարձութիւնը իւր, հոգևորա-
կանների և աշխարհականների կողմից:

Բաթումի եկեղ. հոգաբարձութիւնը:

Գորիսի դպրոցի հոգաբարձուներն ու ուսուցիչները:

Կովկասի Հայոց բարեգործական ընկ. Ախալքալաքի ծիւղը:

Գանձակի հայ հասարակութեան [կողմից Մելիք—Բէգլարով,
Խոջայով, Նարաթով, Մելիքով, Տէր Սահակով, Սահակով:

Ժայռի խմբագրութիւն:

Ախալքալաքի հոգաբարձական և ուսուցչական խումբը, ներ-
կայացուցիչ կարգելով Սիրական Տիգրանեանին:

Աստրախանի հայ հասարակութեան կողմից առաջնորդ Մխի-
թար Կպիսկոպոսը և ժողովի նախագահ Սօբոլեւ:

Ախալքալաքի հայ վաճառականութիւնը:

Բաքուի Հայոց եկեղեցիների հոգաբարձութիւնը:

Բաթող փաշան Ալէքսանդրիայից (Եգիպտոս):

Կարսի Հայոց դպրոցի հոգաբարձական և ուսուցչական խումբ:

Վլադիկաւկազի հայ հասարակութիւնը:

Բաթումի եկեղ. հոգաբարձութիւնը:

Օլթիի հայ դպրոցի հոգաբարձութիւնն ու ուսուցչական խմբ:

Բաքուի հայ դպրոցների ուսուցչական խորհուրդը:

Պետրովսկի հայ հասարակութիւնը, ուսուցիչներն ու աշա-
կերտները:

Թիֆլիսի արհեստավորների դասակարգի կողմից, արհեստավորների պետ Կ. Սերովբևանց.

Բաքուի Կուլտուրական Միութեան կողմից Խատիսով:
Մոսկվայի Լազարեան Ճեմարանի կողմից վերատեսուչը:
Հորիզոնի խմբագրութիւնը:

Աղայեանը, Լէօ, Յովհաննէս Թումանեան:

Նովորոսսիյսկի հայ հասարակութիւնը:

Արմաւրի եկեղեցիների հոգաբարձութեան և երեսփոխանների կողմից բարեկարգիչ Թուեկեանց քահանայ:

Նոր Նախիջևանի եկեղեցական հոգաբարձութիւնը:

Նոր Նախիջևանի «Լոյս» լրագրի խմբագրութիւնը:

Մերվի հոգևորականութեան, եկեղեցական հոգաբարձութեան և հասարակութեան կողմից երեսփոխան Տէրաթերեանց:

Արմաւրի բարեգործական ընկերութեան վարչութիւնը:

Ղուրայի հոգաբարձական և ուսուցչական խումբն ու երիտասարդութիւնը:

Մերվի ուսուցիչները:

Սուքիասեան, Կ. Պօլսից:

Պարսկաստանի և Հնդկաստանի առաջնորդ Սահակ Արքեպիսկոպոսը, իւր թեմի կողմից ներկայացուցիչ առաջարկելով Տ. Բաղրատ վարդապետին և Ռաշմաճեանին:

Կարնոյ առաջնորդ Սմբատ եպս.ը իւր և թեմի հոգևորականների և աշխարհականների կողմից:

Ալէքսանդրօպօլի Հոգևոր Կառավարութիւնը հայ հասարակութեան կողմից:

Թիֆլիսի քահանաների փոխադարձ օգնութեան ընկերութեան վարչութիւնը:

Ամասիայի Առաջնորդ Իրրիանոսեան:

Գաղատիայի Առաջնորդ Բարգէն եպս.ը:

Շամախույ Առաջնորդ Անանիա Արքեպս. իւր և թեմի կողմից:

Կախ—աւանի քահանան:

Կոկանդի հասարակութեան կողմից Ներսէս քահանայ Արրահամեանցը:

Սուբամի հայ հասարակութեան կողմից բարեկարգիչ Յովսէփ քահ. Առիւծեանց, հոգաբարձութիւն, երեսփո. Յարութիւնեանց:

Տաշքենդի հայ հասարակութեան կողմից Մարկոս քահանայ:

Մոսկուայի Յարութիւն աւագ քահանայ Պօպօլեանց հայ

հասարակութեան կողմից, յայտնելով, որ ներկայացուցիչ կարգուած է Լեոն Սարգսեանը:

Թիֆլիսի պրատսկաւ քահանաների ժողովի կողմից նախագահ Սիմէօն քահանայ Ռուսիլաձէ:

Բաքուի մուսուլմանների կրթական նիջատ ընկերութեան կողմից նախագահ Աշուրբէկով:

Երեանի Օգտակար Գիտելիքներ Տարածելու ընկերութեան երեկոյեան դասընթացքների սեկցիան:

Սլաւեանսկի հայ հասարակութիւնը:

Քարվանսարայի հայ ժողովուրդը:

Նոր-Նախիջևան քաղաքը:

Նոր Նախիջևանի աղքատ շաշկերտներին օգնող ընկերութիւնը Եյսկի հասարակութեան կողմից՝ եկեղեցական հոգաբարձութիւնը:

Խարրինի Հայոց գաղութը:

Ս. Նինէի աղջկանց ուսումնարանի կողմից՝ ս. Նինէի կանանց բարեկործական ընկերութեան նախագահուհի ստատոս—գամալ կոմսուհի Վորոնցովա—Դաշկովա:

Բաշնորաշէնի հայ հասարակութիւնը:

Լուգանսկիի հայ գաղութը:

Եգիպտոսի հայերի կողմից առաջնորդ Մկրտիչ եպս. Աղաւնունի:

Բագուի Հայոց Կուլտուրական Միութ. ձեռագործի զպրոցի կանանց հոգաբարձութեան կորնուրդը:

Բագուի բօրսայի ընկերութեան բոլոր անդամների կողմից առանց խտրութեան կրօնի, Բօրսայի Յանձնաժողովի նախագահ Թաղիանոսեանը:

Խարկովի հայ գաղութը:

Գուգամուդի և Մցարայի քահ. Տէր Մկրտչեանցը իւր և իւր հօտի կողմից:

«Հասկեր» Մանկական թերթի խմբագրութիւնը Թիֆլիսից:

Հայոց ազգագրական ընկերութեան նախագահ Մելիք-Աղաբեանը, ներկայացուցիչ կարգելով Ճարտարապետ Տէր Սարգսեանին:

Զմիւռնիայի առաջնորդ և խառն ժողովի նախագահ Մատթէոս վարդապետ Ինձէեան:

Զաքարթալայի հայ հասարակութեան կողմից երեսփոխան Բէկ-Յովսէփեանց:

Դաղէթ—Խաչենի հասարակութեան կողմից Ամիրջանեանց քահանան:

Մոզդոկի հայ հասարակութիւնը ցաւակցութեան հետ յայտնում է, որ հասարակութիւնը Հանգ. Հայրապետի անունով կազմում է դրամագլուխ, տեղւոյն հայ բարեգործական ընկերութեան համար:

Ախուրեանի խմբագրութիւնը Ալէքսանդրօպօլից:

Ղզլարի կանանց ընկերութեան կողմից վարչութիւնը:

Ալէքսանդրօպօլի աղքատ աշակերտներին օգնող «Սրիմեան Հայրիկ» ընկերութեան վարչութիւնը:

Նոր Նախիջևանի ոչ-դպրոցական հասակի մանկանց կրթութեան օգնող ընկերութիւնը:

Սևանի վանահ. Սարգիս եպս.-ը իւր և միաբանութեան կողմից:

Կովկասի Հայոց բարեգործական ընկերութեան Պետալիգօրսկի ճիւղի վարչութիւնը:

Լազոդեղի Բագրատ քահ. Սուքիասեանը իւր և Ժողովրդի կողմից:

Բուրմիսի Ժողովուրդն և քահանան:

Լազոդեղի հայ հոգաբարձութիւնը իւր և դպրոցական կազմի կողմից:

Նոր-Բայազէտի Քաղաքային աւագ Բաղիկեանը:

Մոսկուայի գիւղատնտեսական ճեմարանում Անդրկովկասի համերկրացիների ընդհանուր Ժողովը:

Ղարաբաղի թեմը—Ներկայացուցիչ կարգելով Մեսրոպ եպս. Տէր Մովսէսեանին:

Լաբինսկիի հայերը:

Երուսաղէմի պատրիարքական տեղապահ Դանիէլ արքեպիսկոպոսը իւր և միաբանութեան կողմից, ներկայացուցիչ կարգելով Մեսրոպ եպս.ին:

Մոսկվայից Տիկին Քանանեան և Տիկին Ա.քիմեանցը:

Եալթայի եկեղեցու քահանան և երեսփոխանը, որով յայտնում են, թէ ի Տէր հանգուցեալ Հայրապետի թաղման առիթով ի ներկայութեան բազմաթիւ Ժողովրդեան հանդիսաւոր Ս. պատարագից յետոյ հոգեհանգիստ է կատարուել:

Վարադի հոգաբարձութիւնը:

Տաշքենդի արուարձանի հայերը:

Տրապիզոնի հայերի կողմից՝ առաջ. փոխանորդ Յուսիկ քհնյ.

Նովոչերկասկի հայ համայնքը:

Մոսկվայի հայ եկեղեցիների խորհուրդը:

Սուխումի հայ համայնքը:

Սևաստօպօլի հայ համայնքը:

Կարօի քաղաքային իրաւարանը՝ նախագահի և ղեկավարա-
ների ստորագրութեամբ արտակարգ նիստ կազմելով:

Արդուինի հայ հասարակութեան կողմից եկեղեցական հոգա-
բարձութեան նախագահը:

Եւպատորիայի հայերի կողմից երեսփոխանը:

Ղզլարի հայ հասարակութիւնը և դպրոցական հաստատու-
թիւնները:

Ս. Պետերբուրգի տեխնիքական ճեմարանի ուսանողները:

Բերլինի հայ ուսանողութիւնը:

Ղզլարի քաղաքագլուխը:

Թաւրիզի Արամեան դպրոցի հոգաբարձութիւնը:

Ատրպատականի Թեմ. խորհուրդը:

Ասխաբատի հայ հասարակութիւնը, ներկայացուցիչ կարգելով
Ստեփան Կանայեանցին:

Գորույ հասարակութիւնը, ներկայացուցիչ կարգելով Բժ. Զա-
քարիա Տէր Մինասեանին:

— Մոզդուլի հայ հասարակութիւնը ներկայացուցիչ կարգելով

Յ. Յովհաննիսեանին յանձնարարելով պսակ զնել դագաղի
վերայ:

Աղբիւր—Տարազի խմբագրութիւնը, ներկայացուցիչ կարգե-
լով պ. Յովհաննէս Յովհաննիսեանին:

Կովկասի Կայսերական բժշկական ընկերութիւնը:

Հին—Խրիմի եկեղեցու ծուխ Սուբաշիում բնակուող տաճ-
կաստանցի հայերը:

Ալէքսանդրօպօլի ս. Լուսաւորիչ եկեղեցու հոգաբարձութիւնը:

Նոր Նախիջևանի ժողովարանի կողմից աւագների խորհուրդը:

Թագանրոզի հայ ժողովրդի և իւր կողմից Յովհաննէս քահ.

Օգսեւտեանցը:

Մոսկվայի հայ տիկիւնների բարեգործական ընկերութեան
վարչութիւնը:

Երևանի ս. Գայեանեան աղջկանց դպրոցի ուսուցիչները:

Ալէքսանդրօպօլի Արդութեան աղջկանց դպրոցը:

Լենքորանի Ստեփան քահանան իւր և իւր հօտի կողմից:

Կոստանդնուպօլիս—Պերա, Լիսսի:

Մանգլիս, Մեծ և Փոքր Թօնեթների հայ հասարակութեան
կողմից Անդրէաս քահանայ, երեսփոխ Նիդզուրաբով, հոգաբարձու
Քարամեան:

Շուշի քաղաքի աղգաբնակութեան և քաղաքային ինքնավա-
րութեան կողմից քաղաքագլուխ Քալանթարով:

Գանձակի փոխանորդ Լևոն վարդապետը վիճակի հոգևորականութեան և իւր կողմից:

Աստարայի հայ հասարակութեան կողմից Յունանեանց, Ներսէսով:

Թիֆլիսի դրամատիքական ընկերութիւնը՝ ներկայացուցիչ կարգելով Քրիստափոր Տէր Սարգսեանին:

Արմենակի հայ հասարակութիւնը:

Գորիսի երիտասարդութիւնը, ներկայացուցիչ կարգելով Տէր Մինասեանին:

Սիւնեաց փոխանորդութեան դպրոցական տեսուչ Տէր Մինասեան, յայտնելով, որ ներկայ լինի թաղմանը:

Դերբենդի Րէալական ուսումնարանի և գիմնազիայի աշակերտները:

— Պօղոս քհյ. Բեղկեանը Նովոչերկասկի բանտարկեալ հայերի խնդրանքով հոգեհանգիստ կատարելուց յետոյ:

Թարթարի հայ հասարակութիւնը:

Անդիժանի հայ հասարակութեան կողմից Տէր Վարդանեան քահանան:

Ճիւղնվալի հայ հասարակութիւնն ու դպրոցական կազմը:

Վարչավայի հայ գաղութների կողմից Րոստոմեանց:

Ռեզոֆի Սարգիս քահանան և հոգաբարձութիւնը:

Երևանի թեմական հոգևոր դպրոցի հոգաբարձութիւնը, յայտնելով՝ որ Հայրապետի թաղմանը ներկայ կը լինի ամբողջ կազմով, կը պահի դպրանոցում յանուն հանգուցեալի վեց որդեգիր չքաւոր և ընդունակ աշակերտներից, հոգաբարձութեան կողմից կը դնի արծաթեայ պսակ:

Բալախանիի Տիրենտովեան ընկերութեան մի խումբ հայեր Սաչի գիւղի հասարակութիւնը:

Կարասու-Բազարի հայ հասարակութիւնը:

Դերբենդի հայ հասարակութիւնը:

Գեօրգեակու հայ ծխականները, հոգաբարձութիւնը և ամբողջ գաղութը:

Շուլաւերի հայ հասարակութիւնը:

Ախալցխայի հայ հոգևորականութիւնը:

Հին Նախիջևանի հոգևոր կառավարութիւնը:

Մոսկվայի Լազարեան ճեմարանի գիմնազիական դասարանի աշակերտները:

Երևանի պարսկական կօնսուլը:

Շուշուայ արհեստաւորների դասակարգը:

Նոր-Նախիջևանի թեմական դպրոցի հոգաբարձական խորհուրդը:

Բաթումից Մեսրոպ աւագ քահ. Մեկեանը:

Բաքուից Միքայէլ Բաբաջանեանը:

Սոչիի հայ հասարակութիւնը:

Կազախի հայ հասարակութիւնը:

Թեյաւի բնակիչները կողմից քաղաքային աւագը:

Սզնախի հայ հասարակութեան կողմից Հայրապետի թաղման օրի առիթով քաղաքային աւագը:

Համամուրի հասարակութիւնը Հայրապետի թաղման օրի առիթով:

Նուխիի հայ հասարակութիւնը:

Դիլիջանի հայ եկեղ. հոգաբարձութիւնը:

Բորժոմի հայ հասարակութեան կողմից քահ. Մանուկեանցը:

Մայկոպի հայ դպրոցի հոգաբարձութիւնն ու ուսուցիչները:

Գանձակի ս. Լուսաւորիչ եկեղեցում հանդիսաւոր ս. պատարագ ե հոգեհանգիստ է կատարուել ի Տէր հանգուցեալ Հայրապետի թաղման օրը՝ ի ներկայութեան նահանգապետի, բաղմաթիւ ժողովրդի և բոլոր դպրոցական հաստատութիւնների, ուսուցիչների ու աշակերտների:

Թիֆլիսի ս. Սարգսի դպրոցի ուսուցիչները:

Ս. Էջմիածնի վերանորոգութեան յանձնաժողովը Թիֆլիսից:

Բոստովի նորահաստատ, յանուն Մատթէոս կաթողիկոսի, բարեգործական ընկերութիւնը:

Նոր Նախիջևանի կանանց բարեգործական ընկերութիւնը:

Պետադօրսկիի եկեղեցական հոգաբարձութիւնը ներկայացուցիչ կարգելով Սիրական Տիգրանեանցին:

Կազանից Ստանիկեան:

Թիֆլիսի Մեղու ընկերութիւնը յատուկ հոգեհանգիստ կատարելուց յետոյ:

Բաժուից

Դաւիթ Աւան-Իւզբաշեան:

Բրուսսայի բոլոր պաշտօնական մարմինների կողմից Յովհաննէս արքեպիսկոպոս:

Փարիզի, Բելժիքայի հայերի կողմից հոգաբարձուք Ներսէսեան, Էլմասեան Ճէվահիրճեան, Մատթէոսեան:

Թեհրանի հայութեան կողմից Ազգային խորհուրդը:

Ֆրէս-Նօքալայից Տօնապետեան:

Հեռագիրներ վեհի քաղման օրը

Թեմիր-խան-Շուբայի հայ հասարակութիւնը:

Ստաւրոպօլի հայ հասարակութիւնը:

Բուխարայի հայ հասարակութիւնը:

Գրակալի հայ հոգաբարձութեան և իւր կողմից Բաղրատ Միրիմանեանը:

Եղիսսիայի (Մոզդոկի մօտ) հայ հոգաբարձութիւնն ու դպրոցի ուսուցիչներն:

Կիեվի հայ համայնքի կողմից Խորէն քահ. Մնացականեան, երեսփոխան Յարութիւնեանց, սրբօրհայտ Եղիազարով և Յակովբ.

Քիչնից—Բարսեղ աւագ քահանայ Խաղանջեանցը:

Եկատերինօգարի հայ համայնքի կողմից Զաքարեանց քահ.

Կավկազսկայա կայարանից հայերը:

Կիեվի հայ ուսանողները:

Մայկոպի հայ բարեգործական ընկերութիւնը:

Մանջուրիա կայարանի սակաւաթիւ հայերը:

Օլթիից Վարդան քահ. Սարափեանցը:

Յաւակցական քղբեր

Դուչէթի գաւառի գործակալ Յուսիկ քահ. Ապրիլեան

Կովկասի Հայոց բարեգործական ընկերութեան Դուչէթի ճիւղի վարչութիւնը:

Աշտարակի ծխ. դպրոցների հոգաբարձական և ուսուցչական խառը ժողովը:

Վաղարշապատի ծխ. դպրոցների հոգաբարձական և ուսուցչական խառն ժողովը:

Կոստանդնուպօլսի սահմանադիր ռամկավարական կուսակցութեան ներկայացուցիչ Ալէքսանդր Քալանթար:

Տաշքենդի հայ հասարակութեան ներկայացուցիչ Ա.Քալանթար

Ն Ե Ր Կ Ա Յ Ա Յ Ո Ի Յ Ի Չ Ն Ե Ր

Ա. Փոխարքայի և նորա ամուսնու կողմից

Սենատօր Է. Ա. Վատացի.

Գեներալ մայոր Ա. Ի. Լազարեան,

Բ. Վրաստանի Էկզարխ Իննովիենտոս արքեպիսկոպոսի
կողմից.

Գրիգորի եպիսկոպոս.

Պիմէն վարդապետ.

Անտոնի վարդապետ.

Թիֆլիսից

Գ. Քաղաքային Դումայի կողմից.

Քաղաքագլուխ Ա. Ի. Խաչիսով.

Վաղաձէ.

Նէպրինցև.

Դ. Թիֆլ. նահանգի ազնուականութեան կողմից.

Սագինով.

Ե. Թիֆլ. Հայ հասարակութեան կողմից.

Մարկոս Դօլուխանեան.

ԲԺ. Վ. Արծրունի.

Գնդապետ Ա. Դ. Սուրէնեանց.

Ինժինէր Արշակ Բաբեան.

Տ. Ֆլօրա վարդանեան.

Զ. Ներսիսեան դպրոցի հոգաբարձութեան կողմից.

Տեսչի պաշտօնակատար Յ. Խունունց.

Ն. Կաճկաճեանց.

Յ. Ամիրխանեան.

Է. Թիֆլ. Հայոց դրամատիկական ընկերութեան կողմից.

Քրիստափոր Տէր Սարգսեան

Ը. Թիֆլ. Մեշչանների վարչութիւնից.

Արտեմ Աբրիամով.

Գուրգէն Օդեանց.

Վարչութեան նախագահ Բ. Առաքելեան.

Թ. Թիֆլ. Հայուհեաց շքաբեդորժական ընկերութիւնից.

Ժ. Թիֆլ. Ժողովարանի աւագները

Տ. Էնֆիաջեանց.

Զ. Մամուլեանց.

ԺԱ. Թիֆլ. Մարիամեան Յովնանեան աղջկանց դպրոցի կողմից.

ԲԺ. Բ. Նաւասարդեան.

Համբարձում Առաքելեան,

ԺԲ. «Մեղու» աշխատանքի ընկերութեան կողմից.

Տ. Ֆլորա Վարդանեան.

ԺԳ. Թեմական խորհրդի կողմից.

Ս. Աբովեանց

Յ. Տէր Միրաքեանց:

ԺԴ. Կովկասեան Հայոց հրատարակչական ընկերութեան կողմից.

Իսահակ Յարութիւնեան.

Գ. Խատիսեան.

ԺԵ. Հայ հոգեւորականութեան կողմից.

Յովհաննէս⁷ աւագ քահանայ Մարտիրոսեան
Սարգիս աւագ քահ. Շիրոյեանց.

ԺԶ. Բորսայի կոմիտէի կողմից.

Ս. Գիւրբէկեան.

Ս. Սուլիսանեան.

Գ. Խատիսեան:

ԺԷ. Վաճառականութեան կողմից.

Ա. Մելով (վաճառականների աւագ).

Խ. Աֆրիկեան.

Կ. Խալաթեան.

Դ. Նախշունեան.

Մ. Ղուլիջանեան.

ԺԸ. Ս. Սարգսի ծխ. հոգաբարձութեան կողմից.

Յ. Գրիգորեան

ԺԹ. Երկաթուղային բանւորներէ կողմից.
Բազրատ Շիրմաղանեան.
Հմայեակ Սերովբեան.

Ի. Ծխական դպրոցներէ կողմից.
Գեղէօն Միրզայեան
Մկրտիչ Մնացականեան.

ԻԱ. Ա.դ.դ. ընկերութեան կողմից.
Ճարտարապետ Տ. Սարգսեան.

ԻԲ. «Նոր-դպրոց» թերթի, ուսուցչական միութեան և հրատարակչական ընկերութեան կողմից.

Իսահակ Յարութիւնեան

ԻԳ. Կովկասի Հայոց բարեգործական ընկերութեան կողմից.
ԲԺ. Բազրատ Նաւասարդեան
Ա. Պողոսեան.

Սամսոն Յարութիւնեան.

ԻԴ. Ռուսաստանի հայ կաթողիկոսներէ կողմից.
Մկրտիչ Քիւրքճեան.

ԻԵ. Սուհանդակ և Խաթաբալա լրագրներէ կողմից.
Աստ. Երիցեան.

ԻԶ. «Հովիտ» լրագրի կողմից.
Բենիկ վարդապետ.

Բազուկից

ԻԷ. Հասարակութեան կողմից.
Ա. Ս. Մելիքեանց.

Կ. Յ. Խատիսեան.

Գ. Յ. Տէր Միքայէլեանց.

ԻԸ. Բագուի քաղաք. ինքնավարութեան կողմից.

Կոստանդին Իրիցկի.

Նաջաֆ Կուլիբէկով.

Ստեփան Այվազեան.

ԻԹ. Մարդասիրական ընկերութեան կողմից.
Ե. Թաղիանոսեան.

Յ. Տ. Միքայէլեան.

Ս. Այվազեան.

Լ. Ծխական հոգաբարձութեան կողմից.

Տիգրան Բուդաղեան.

Գարեգին քահ. Ղուկասեան.

Արսէն Բալայեան.

ԼԱ. Նոր—նախըջևանի կողմից.

Բժ. Միրյայեանց.

Բժ. Ռէիզեան.

Վաճառական Շապշնիկեան.

ԼԲ. Գորբի հայ հասարակութեան կողմից.

Բժ. Զաքարիա Տէր Մինասեան.

ԼԳ. Շամախու հայ հասարակութեան կողմից.

Սմբատ Սարգիսբէկեան.

Գրիգոր Պօլոսեան.

ԼԴ. Կ. Պօլսոյ Աղգ. Կենտ. վարչութեան կողմից.

Մեսրոպ եպիսկ. Տէր Մովսէսեան

Աղէքսանդր Մելիք Աղարեանց.

Համբարձում Առաքելեան.

ԼԵ. Երուսաղէմի Պատրիարքարանի կողմից.

Մեսրոպ եպս. Տէր Մովսէսեան.

ԼԶ. Կ. Պօլսոյ պահմանադէր ռամկավարական վարչ. կողմից.

Ալ. Քալանթար.

ԼԷ. Մոսկուայի հայերի հողմից.

ԼԸ. Սարգսեան, Տեսուչ Աղէքսանդրօպօլի առևտրական դպրոցի.

ԼԹ. Ս. Պետերբուրգի եկեղեցական խորհրդի կողմից.

Յովհաննէս Յովհաննիսեան.

ԼՐ. Կաթս քաղաքի կողմից.

Խարատով

Տէր Սաղաթէլեան.

10. Բեստարաբխայն Առաջնորդի կողմից.
Կարապետ Եպիսկոպոս.

10Ա. Տաշքենդի հայերի կողմից.
Տեղակալ Գէորգ Արքեպիսկոպոս.

10Բ. Քութայիսի հայերի կողմից.
Դիմիտրի Պոպովեանց
Ս. Տէր Գաբրիէլեանց.

10Գ. Ալէքսանդրոպօլի ուսուցչական ընդհանուր ժողովի կողմից.
Յակովբ քահ. Խաչվանքեան.
Երուանդ Տէր Մինասեան.

10Դ. Ալէքսանդրոպօլի քաղաքային Գումայի կողմից.
Նախկին քաղաքագլուխ Յովսէփ Տիգրանեան.
Բժայ. Ա. Բաբայեան.

Որոշելով քաղաքային աղջկանց առաջին դպրոցը կոչել
Իգմիրլեան.

10Ե. Ալէքսանդրոպօլի «Ժայռ» լրագրի կողմից.
Ե. Գրիգորեան.

10Զ. Սարգսրապատի գործադաշնութեան կողմից.
Գարեգին քահ. Տէր Ստեփանեան.
Յովակիմ Աղախանեան.
Սեդրակ Կարապետեան.

10Է. Շուշալէրի կողմից.
Թիֆլիսի քաղաքագլուխ Ա. Ի. Խատիսեան.

10Ը. Գանձակի հայ հասարակութեան կողմից.
Մովսէս-բէկ Եպիսկոպոսեան.
Աղաջան Տէր Սարգսեան.

10Թ. Փարաքարի կողմից.
Ռուբէն Տէր Գէորգեան.

Ս. Առնաբատի հայ հասարակութեան կողմից.
Ստեփան Կանայեան.

ԾԱ. Պարսկաստանի և Հնդկաստանի հայ թեմի կողմից.
Բաղրատ վարդապետ Վարդապարեան.
Տիգրան Ռաշադեան.

ԾԲ. Մոզդոկի հայ հասարակութեան կողմից.
Յովհաննէս Յովհաննիսեան.

ԾԳ. Աղբւլը-Տարաղի խմբագրութեան կողմից.
Յովհաննէս Յովհաննիսեան.

ԾԴ. Կովկասի Հայոց բարեգործական ընկերութեան Ախալքա-
լաքի ճիւղի կողմից.

Սամսոն Յարութիւնեան.

ԾԵ. Ախալքալաղի ծխ. Հոգաբարձութեան կողմից.
Ս. Տիգրանեան.

ԾԶ. Աստրախանի հայ հասարակութեան կողմից.
Յովհաննէս Թումանեան.

ԾԷ. Ղարաբաղի թեմի կողմից.
Մեսրոպ Եպիսկոպոս.

ԾԸ. Գէորգեանի հայերի կողմից.
Տեղակալ Գէորգ Արքեպիսկոպոս.

ԾԹ. Թէլաւի հայերի կողմից.
Յովհաննէս Արքեպիսկոպոս Շիրակունի.

Կ. Ղուբայի հայերի կողմից.
Գուրգէն Էդիլեանց.

ԿԱ. Երևան քաղաքի կողմից.
Քաղաքագլխի պաշտօնակատար Արամ Բունիաթեանց.
Վասիլ Եղիազարեան.

Ա. Գաբրիէլեան.

Ռուստամ-խան Մահմէտ-բէկով Միր-Բաղր.

ԿԲ. Նուխու գալոցների կողմից.
Աշոտ Եպիսկոպոս.

ԿԳ. Վլադիկաւկազի հայ հասարակութեան կողմից.
Գրիգոր Գ. Սիմէօնեան.

Մկրտիչ Յ. Տէր Աբրահամեանց.

ԿԳ. Թիֆլիսի արհեստավորներին կողմից.

Կ. Սերովբեանց.

Էստատէ Մայսուրաձէ.

Եագօր Օթարեան.

ԿԵ. Գորիսի ներկայացուցիչ.

Տէր Մինասեան.

ԿԶ. Պետիգօրսկի եկեղ. Հոգաբարձութեան կողմից.

Սիրական Տէր Մարտիրոսեան.

ԿԷ. Ագքիւմանի հայ հասարակութեան և Աւանայ մենաստանի միաբանութեան կողմից

Արտակ վարդապետ:

ԿԸ. Շուշուայ արհեստավորներին կողմից

Բենիկ վարդապետ:

Պ Ս Ա Կ Ն Ե Ր

Արժաթեայ

1. Նորին Կայսերական Մեծութեան Կովկասեան Փոխարքայից և իւր ամուսնուց:
2. Թիֆլիս քաղաքից:
3. Թիֆլիսի Ժողովարանից:
4. Նոր Նախիջևանի քաղաքային դումայի կողմից:
5. Նոր Նախիջևանի հայ հասարակութեան կողմից:
6. Հաշտարխանի հայութիւնը:
7. Երևան քաղաքի կողմից:
8. Երևանի Թեմական խորհրդից:
9. Ներսիսեան հոգևոր դպրոցից:
10. Բաքուի քաղաքային վարչութիւնից:
11. Թիֆլիսի հայ հասարակութիւնից:
12. Երևանի Թեմ. դպրոցի հոգաբարձութիւնից:
13. Թիֆլիսի մեշյանների հասարակութիւնից:

14, Տաշքենդի հասարակութիւնից:

15, Կարս քաղաքի կողմից:

16, Կովկասի Հայոց բարեգործական ընկերութիւնից:

17, Թիֆլիսի նահանգի ազնուականութիւնից:

18, Թիֆլիսի վաճառականութիւնից:

19, Արմաւրի հայ հասարակութեան կողմից պսակի փոխարէն 500 ռ.

Մետաղեայ

1, Վլադիկավկազ քաղաքի հայ հասարակութիւնից:

2, Թիֆլիսի ապրանքատար կայարանի հայ բեռնակիր բանւորներից:

3, Գանձակի հայ հասարակութիւնից:

4, Թիֆլիսի հայ և վրացի գինեվաճառներից:

5, Մոզդուկի հայ հասարակութիւնից պսակի տեղ 25 ռ. որ յատկացուեց հանգուցեալ Հայրապետի անուան ֆօնդին:

Վեճափառ Հայրապետի յուղարկաւորութիւնը

Ի Տէր հանգուցեալ Հայրապետի մարմինը դեկտեմբերի 11—18-ը դիասեղանի վերայ դրուած մնաց վեհարանի ընդունելութեան գահլիճում. երկ-երկու քահանայ և վարդապետ, հերթով Սաղմոս և Ս. Աւետարան էին կարդում աջ և ձախ կողմին կանգնած. գլխավերեւը և ոտների կողմը դրուած էին մի մի արծաթեայ մեծ աշտանակ ժշտավառ կերոններով: Ամեն օր առաւօտեան 10—11 ժամը կատարւում էր մահադոյժ զանգահարութիւն և երեկոյեան ժամերգութիւնից յետոյ նոյնպիսի զանգահարութեամբ ամբողջ միաբանութիւնը խաչ-խաչվառով խուռն բազմութեան ներկայութեամբ վեհարանում կատարում էր ամբիծք և հանգստեան պաշտօն:

Դեկտեմբերի 18-ին շաբաթ օրը ժամը 12—2-ը կատարուեց հանգուցեալ Հայրապետի մարմնի լուացման

կարգը և մարմինը հայրապետական զգեստով զգեստաւորուած դրուեց զազաղի մէջ, որ յսքօղուեց իւր օձման հայրապետական քօղով:

Ժամը 2-ին արգէն հասել էին Վրաստանի Էկզարխ Բարձր—Սրբազան Խննովկենտիոս արքեպիսկոպոսի ներկայացուցիչները—Գրիգորի սրբազան եպիսկոպոսը և Պիմէն սւ Անտոնի վարդապետները ուղեկցութեամբ Երևանի պաւլօսլաւ եկեղեցիների բարեկարգչի, և ըաղաքների ու հաստատութիւնների պատգամաւորները հայ և օտարազգի:

Յուդարկաւորութեան ներկայ էին Շամախու առաջնորդ. Տ. Անտնիա արքեպիսկոպոսը, Ատրպատականի առաջնորդ Տ. Կարապետ եպիսկոպոսը և Երևանի Փօխութեմակալ Տ. Խորէն եպիսկոպոսը:

Դրանց և խուռն ժողովրդի ներկայութեամբ կատարուեց տան կարգը, որից յետոյ հայրապետի մարմինը դադաղով, որ բարձել էին եպիսկոպոսներն ու վարդապետները, դուրս հանուեց վեհարանից, առաջին հանգիստը կատարուեց վեհարանի ներքին բակում. նոյն կարգով հանգիստներ կատարուեցին վեհաբանի արտաքին դարպասի առաջ, տաճարի արեւմտեան սալայատակի վերայ և զանգակատան մէջ, և «Զօգորմութեանց քոց դուռն բաց մեզ Տէր» շարականը երգելով դադաղը մուծուեց եկեղեցի և դրուեց Ս. Իջման սեղանի առաջ: Այնուհետեւ կատարուեց երեկոյեան ժամերգութիւնը:

Հանգուցեալ հայրապետի մարմինը յուդարկաւորուում էր վեհարանի ներքին բակից սկսած՝ մինչև տաճար մուծանելը հայրապետական հովանու տակ, որի սիւները բռնել էին պատգամաւորները: Դադաղի առաջից գնում էին երկու վարդապետ հայրապետական գրօշաւօր խաչաւազանը բարձրացրած և դադաղի ետևից՝ գաւազանակիրը՝ Մեսրոպ վարդապետ Նշանեանը բռնած հայրապետական գաւազանը, սև քօղով պատած: Երկու վարդապետ սարկաւազի զգեստով խնկարկում էին:

Երեկոյեանը ժամը 8—10 կատարուեց հսկման ժամերգութիւնը.

Ամսիս 19-ին կիրակէ օրը ս. պատարագը սկսուեց առաւօտեան ժամը 9¹/₂-ին. պատարագին էր Ամենապատիւ Տէր Գէորգ արքեպիսկոպոսը: Ներկայ էին Նորին Կայսերական Մեծութեան կովկասեան փոխարքայի կողմից՝ Նորին Պայծառափայլութեան քաղաքացիական մասի օգնական սենատոր է. Ա. Վատացի, Նորին Պայծառափայլութեան գեներալ յանձնակատար գեներալ-մայեօր Ա. Ի. Լազարև. Վրաստանի էկզարխ Բարձր-Սրբազան Իննովկենտիոս արքեպիսկոպոսի կողմից՝ Սրբազան Գրիգորի եպիսկոպոսը և Պիմէն ու Անտօնի վարդապետները. Երևանի նահանգապետ գրաֆ Վ. Ֆ. Տիզէնհաուզէն, Երևանի կազեօննայա պալատայի կառավարիչ Լենեակը. ներքին գործոց նախարարութեան այլադաւանների հոգևոր գործոց գեպարտամենտի յանձնարարութիւնների պաշտօնեայ Ա. Վ. Պետրով, քաղաքների, զանազան հաստատութիւնների, դպրոցների և բարեգործական ընկերութիւնների ներկայացուցիչները, և անհամար ժողովուրդ:

Պատարագին՝ «ողջոյն»-ի ժամանակ եկեղեցու աւանդատանից զգեստաւորուած դուրս եկան Տ. Տ. Սուքիաս, Անանիա, Յուսիկ արքեպիսկոպոսները, և Աշոտ ու Կարապետ եպիսկոպոսները և կանգնեցին հանգուցեալ Հայրապետի դագաղի մօտ: Պատարագիչ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոսը աւագ սեղանից իջնելով՝ եկաւ Ս. Իշման սեղանը. ուր և կատարեց օծման կարգը, որից յետոյ Նորին Ամենապատուութիւնը ասաց մօտաւորապէս. «Անցեալ տարի սեպտեմբերի 13-ին համօրէն ազգից ընտրուած Հայրապետի օծումն կատարուեց համօրէն ազգի պատգամաւորներ ներկայութեամբ: Բոլորիս սիրտը լցուած էր անսահման բերկրութեամբ՝ որ Լուսաւորչի աթոռի վերայ բազմուի՝ է ամենայն բարեմասնութիւններով օժտուածը: Ընտր-

ուած Հայրապետը ներշնչեց մեզ յոյս՝ թէ ամենայն եռանդով ջանալու է եկեղեցու պայծառութեան, Մայր Աթոռի նիւթական ու բարոյական վերաշինութեան և մեր եկեղեցական դպրոցական բարեկարգութեան համար: Մենք հոգեւորականներս ու աշխարհականներս հաւատացած էինք, որ եկեղեցու վարչութեան ղեկը գտնուում է ըստ ամենայնի արժանաւոր ձեռքերում: Այժմ, խորին վշտով և տրւորութեամբ համակուած ենք. որովհետեւ Աստուծոյ հաճոյ եղաւ բառնալ մեր գլխից մեր տէրը և նրա ծրագրած գործունէութեան շատ փոքր մասին միայն սկիզբն դրուեց, մնացած մեծ մասը մնաց անկատար: Այժմ ահա, այնքան յոյսեր տուող, այնքան եռանդով գործի կաած Հայրապետը յաւիտենական հրաժեշտ է տալիս այն սուրբ սեղանին, որի վերայ 40 տարուց աւելի արժանաւորաբար պատարագել է՝ կենդանեաց և ննջեցելոց համար, հրաժեշտ է տալիս հոգեւորական դասին, որի փառքն ու պարծանքն է եղել իւր մաքուր վարք ու բարքով և պարտաճանաչութեամբ, հրաժեշտ է տալիս այն ժողովրդին, որի բարւոյն համար տքնել է որպէս ուսուցիչ, որպէս քարոզիչ, որպէս խորհրդական պաշտօնեայ և որպէս հոգեւոր հովիւ:

Նա իւր ընթացքը կատարելով գնում է ի յաւիտենական խաղաղութիւն: Ազօթենք, որ Աստուած Նորին Սրբութեան հանգիստը քաղցր անի, և Հոգին Սուրբ մխիթարի մեր վշտագնած սիրտը ի բաշին ուղղելով մեր միտքը Ս. Լուսաւորչի թափուր գահի համար արժանաւոր գահակալ և Քրիստոսի այրիացած եկեղեցու համար արժանաւոր փեսայ ընտրելու:

Թող Աստուած լսի մեր աղաչանքը և ողորմի:

Պատարագիչ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոսը քարոզից յետոյ նորից բարձրացաւ աւագ սեղան, շարունակելու սուրբ պատարագը. սարկաւագը՝ առնելով «Ողջոյնը» պատարագչից եկաւ համբուրեց հանգուցեալ Հայրապետի օձեալ աջը. այնուհետեւ մի առ մի երկիւղածութեամբ

համբուրեցին զգեստաւորուած եպիսկոպոսները, բարձր աստիճանաւորները, պրաւոսլաւ եկեղեցու ներկայացուցիչները, քաղաքների ու հաստատութիւնների պատգամաւորները և այլք:

Զգեստաւորուած արքեպիսկոպոսներն ու եպիսկոպոսները և շուրջաւաւորուած սրբազնագործ պաշտօնեայքս. պատարագի հետ զուգընթացաբար կատարեցին եկեղեցու կարգը: Ս. պատարագից յետոյ ի լուր ամենի կարգացուեց Հայրապետի համար սահմանուած աղօթքն և դագաղը դուրս բերուեց եկեղեցուց աւագ դռնով. թափօրը հիւսիսային կողմից շրջան արեց, սահմանուած չորս հանգիստների կարգը կատարեց և կանգ տուաւ զանգաւատան հիւսիսային կողմը, ուր հանգ. Տ. Գէորգ. Դ. կաթուղիկոսի գերեզմանի մօտ փորուած ու պատրաստուած էր դամբարանը: Բացի բազմաթիւ պատգամաւորներից ժողովրդի ահաղին բազմութիւն բռնել էր մայրավանքի հրապարակը, շինութիւնների տանիքը, իսկ աւելի երիտասարդները բարձրացել էին ծառերի վերայ:

Գերեզմանի կարգը կատարելիս՝ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոսը օրհնեց հողը և այգ օրհնութեան հողով տեաւնագրուեց դամբարանը, դագաղը իջեցուեց գերեզման, օրհնութեան հող սփռուեց Հայրապետի մարմնի վերայ, ծածկուեց դագաղը, և գերեզմանի կարգի կատարման զուգընթաց արհեստաւորներն թաղակտայ արին դամբարանը մի անգամ ընդ միշտ ծածկելով Հայրապետի երեսը և երկրաւոր նշխարը, որ միշտ յիշողութեան մէջ կը մնայ բոլոր այն մարդկանց համար, որոնք պատեհութիւն էին ունեցել տեսնել նրան և երջանկութիւն՝ խօսակից լինելու նրա հետ: Վերջին աղօթքից յետոյ կնքուեց Հայրապետի գերեզմանը «Անշարժ եղիցի» մաղթանքով. և ժամը 2-ին բոլորը, թէ հոգեւորական և թէ աշխարհական խոր տխրութեամբ համակուած՝ ցրուեցին:

Կէսօրից յետոյ ժամը 3-ին բոլոր ներկայացուցիչներն

ու պատգամաւորները հրաւիրուեցին միաբանութեան սեղանատուն, եկան և Տեղակալ Տէր Գէորգ արքեպիսկոպոսը կովկասեան փոխարքայի, Վրաստանի սրբազան էկզարխի ներկայացուցիչները, Երևանի նահանգապետ Գրաֆ Տիգէն-հաուզէն և այլ բարձրաստիճան անձինք։ Տեղակալ Սըրբազանը օրհնեց սեղանը և սկսուեց հոգեհացը խորին լռութեան մէջ, որը ընդհատեց Նորին բարձր Սրբազնու-նութիւնը առաջարկելով յոտնկայս յարգել հանգուցեալ Հայրապետի յիշատակը, որի տխուր մահուան առիթով խմբուած են։

Նորին Սրբազնութիւնը ասաց. Բարբարոս բռնակալների երեսից այնքան անչքացած Մայր Աթոռը և նսեմացած Հայրապետութիւնը բարձրացաւ և իւր պատշաճաւոր դիրքն ու հեղինակութիւնն ստացաւ սկսեալ այն օրից, երբ Ռուսիոյ մեծազօր կայսրութեան հովանաւորութեան տակ մտաւ. իսկ այժմ թագաւորող մեր Ամենողորմած Կայսր Նիկոլայ Ալէքսանդրիչ, իբրեւ սիրող հայր և մեծ հովանաւոր իւր բոլոր հպատակների, որոնց հետ և մեր, ի դէմս փոխարքայի, որ իբրեւ իմաստուն կառավարիչ իւր Վեհապետի կամակատարն է, այնպիսի շնորհով պանծացրեց հայ ս. եկեղեցին, որ այսօր փոխարքայի կողմից հայրապետի թաղմանը ներկայացուցիչ տեսնում ենք Նորին Պայծառափայլութեան քաղաքացիական մասի օգնական սենատոր է. Վատացիին, և Պայծառափայլ փոխարքայի գեներալ յանձնակատար գեներալ-մայօր Ա. Ի. Լազարեւին — յայտնի հերոս գեներալ-ադիրտանդ հանգ. Ի. Գ. Լազարեւի որդուն — Այս համառօտ տեսութիւնից յետոյ Նորին Սրբազնութիւնը ամենահպատակ և ակնածալից երախտագիտութիւն յայտնեց առ կայսերական գահն Մեծին Ռուսիոյ և առաջարկեց յոտնկայս օրհնել և արեւշատութիւն մաղթել Նորին Կայսերական Մեծութեան Նիկոլայ Բ. Ալէքսանդրովիչի, Թագուհի Կայսրուհիներին և Օգոստափառ Թագաժառանգին. աղօթելով, որ Աստուած անսասան պահպանի ռուսայ

կայսերութիւնն ու կայսերական տունը. բոլոր սեղանա-
կիցները ձայնակից եղան մաղթանքին ասելով «ամէն»:

Նորին բարձր Սրբազնութիւնը երախտագիտական
շնորհակալութիւն յայտնեց Կովկասեան փոխարքային և
Վրաստանի էկզարխին ի դէմս նրանց ներկայացուցիչների,
երևանի նահանգապետ Գրաֆ Տիգէնհաուզէին, որ իբրև
նահանգապետ՝ Էջմիածնի ուրախութեան առաջին ուրա-
խակիցն և վշտին՝ առաջին վշտակիցն է լինում. Գեներալ
Ա. Ի. Լազարևին, ներքին գործոց նախարարութեան աս-
տիճանաւոր Ա. Վ. Պետրովին, Թիֆ. ազնուականութեան
ներկայացուցիչն և քաղաքների քաղաքագլուխներին,
քաղաքների և հաստատութիւնների հայ և օտարազգի
ներկայացուցիչներին:

Բարձր Սրբազան էկզարխի ներկայացուցիչ Սրբազան
Գրիգորին դարձաւ դէպի Տեղակալ Սրբազանը ասաց.

Ի Տէր հանգուցեալ Մատթէոս Սրբազնագոյն կաթու-
ղիկոսի մահուամբ հայ եկեղեցու վշտին և սգին հաղորդ է
և պրաւոսլաւ եկեղեցին. որովհետև հայոց եկեղեցու Լու-
սաւորիչ սուրբ Գրիգորը տօնւում է օրթողոքս պրաւոսլաւ
եկեղեցում՝ Ս. Հայրապետի հետ, որովհետև օրթողոքս-
պրաւոսլաւ եկեղեցին իւր քոյր հայ եկեղեցու հետ մի է
հաւատով ի Քրիստոս, և ս. պատարագին երկու եկեղե-
ցիներն էլ ասում են. «Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ», և
պատասխանում. «արժան և իրաւ, մեք մի եմք ի Քրիստոս»:

Արդ աղօթենք, որ մեր քոյր հայ եկեղեցու համար
այս տխրութեան և սգոյ օրերից յետոյ Աստուած Ս. Գրի-
գորի աթոռին թող պարգևի արժանաւոր յաջորդ և Տէրը
կարողութիւն և զօրութիւն տայ Տեղակալ Բարձր Սրբազան
Գէորգ արքեպիսկոսին, որ մինչև նոր Հայրապետի կար-
գուելը, իւր իմաստուն կառավարութեամբ ամօրի հայ
Ժողովրդի և եկեղեցու վիշտը:

Փոխարքայի օգնական և ներկայացուցիչ սենատոր
է. Ա. Վատացին նոյնպէս դառնալով դէպի Տեղակալ

Սրբազան հայրը, յայտնեց փոխարքայի և իւր ցաւակցութիւնը ի Տէր հանգուցեալ Հայրապետի մահուան առիթով՝ բարեմաղթելով Նորին Սրբազնութեան ոյժ և կարողութիւն իւր ծանր պարտքը կատարելու, մինչև հայ եկեղեցու արժանաւոր հովուապետի ընտրութիւն։

ՄԱՄՈՒԼԸ ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՄԱՍԻՆ

Մշակ № 277.

Եւ այսպէս հազիւ բոլորեց մէկ տարի, երբ Մատթէոս II իւր ձեռքերի մէջ ընդունեց Հայոց եկեղեցու կառավարութեան ղեկը, երբ սկսել էինք զգալ, որ այդ ղեկը կարող և ձեռնհաս անձի ձեռքումն է, երբ արդէն երևում էին նշանները, որ Լուսաւորչի Գահի վրա նստած է մի արժանաւոր յաջորդ, որ տքնում և աշխատում էր կարգի բերել, կանոնաւորել եկեղեցու և նրա հետ կապված կրթական, լուսաւորական, ազգային գործերի քայքայված և անկերպարան դրութիւնը — ահա այդ իսկ լուսաւորչի մենք ստանում ենք նրա մահվան գոյժը։

«Մատթէոս II-ի մահուամբ Հայոց եկեղեցին և հայ ժողովուրդը կրում են մի ծանր հարուած, անփոխարինելի կորուստ։

«(Նա) իբրև սահմանադրական և ժողովրդասէր Հայրապետ, համաձայն Հայոց եկեղեցու ժողովրդական և համայնական սկզբունքների, որոշ ծրագրով և ուղղութեամբ (էր կամենում գործել)։

«Մատթէոս II ունէր և մշակել էր որոշ ծրագիր. իր հայրապետական գործունէութեան համար։ Նա նոր էր սկսել գործադրել այդ ծրագիրը, որի իրականացումից մեծապէս պէտք է օգտուէր թէ Հայոց եկեղեցին և թէ ժողովուրդը, բայց անագորոյն մահը կործանեց այդ ամենը և նորից մատնեց եկեղեցին ու ազգային գործերը անկերպարան վիճակի...»

Եւ Հայոց եկեղեցին զրկուեց այսօր մեր Հովուապետից, որից նա մեծամեծ բարիքներ և բարենորոգումներ էր ակնկալում:

Հորիզոն № 277.

Հայոց Մայր Աթոռի զանգակը Արարատեան դաշտից գուժեց ընդհանուր հայութեանը՝ թէ ի Տէր հանգեալ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսը՝ Մատթէոս Երկրորդ:

Խոնջացած ու յոգնած իջաւ ազնիւ գլուխը, որ ճերմակել էր տառապանքների փոթորիկներում՝ միշտ մնալով բարձր ու անարատ և օծուել էր ազգի ընդհանրութեան բուռն սիրով:

Դադարեց իր ժողովրդի սիրով ու վշտով բաբախող մեծ սիրտը, լռեց հայրական ձայնը, որ զաւակներին կանչում էր դէպի լոյս ու արդար աշխատանք, դէպի կարգ ու օրէնք, դէպի քրիստոնէական մարդասիրութիւն ու եղբայրութիւն:

Սուգի սև քօղն իջաւ Լուսաւորչի գահի և Հայոց սրտերի վրայ:

Յաւիտենական հանգիստ առաքինի մարդուն և Մաքուր Հովուապետին:

Кавказский телеграфъ-ը № 1.

«Որպէս մարդ Մատթէոս II-ը, այն ամենքի վերայ որ նրա հետ անձնական յարաբերութիւն ունէին, առաջ էր բերում հիասքանչ տպաւորութիւն մաքուր կանացի քնքշութեամբ և իւր նրբանկատ վերաբերմունքով, Անսահման քաղցրութիւնը, որ փայլում էր նրա տխուր աչքերում, խառն միանգամայն այն խիստ և անընկճելի երկաթեայ եռանդի արտայայտութեամբ, հենց որ գործը դառնում էր իւր հօտի շահերին—նուաճում էր ամենին, որ բաղդ էր ունենում խօսակցելու հանգուցելու հետ, թէև մի քանի վայրկեան:

Որպէս Կաթողիկոս Նա Հանդիսանում էր փորձուած վարչի (ադմինիստրատոր) յատկութեամբ, լաւ տեղեակ հայ ժողովրդի և եկեղեցու կարիքներին և, որ գլխաւորն է, խորին համոզմամբ ջատագով օրինականութեան:

«КАВКАЗ»-ը 283.

«Իւր բարձր դիրքում Մատթէոս II Կաթողիկոսը, պաշտօնի մէջ մտնելու առաջին իսկ քայլերից, Հանդիսացաւ կարգի ու օրինականութեան խիստ կողմնակից և եկեղեցու ու պետական իշխանութեան միջև լիակատար համաձայնութեան համար ջանացող»:

Հորիզոնից քաղուած,

«Тифл. Листокъ»-ը իր վերջին համարում վեհ. Կաթողիկոսի մահւան առիթով գրւած յօդւածում ասում է.

«Հանգուցեալ Պատրիարք-Կաթողիկոսը հայոց եկեղեցու ամենալաւագոյն բարձրաստիճան հոգեւորականներից մէկն էր. նա կրթւած էր այդ դարաւոր եկեղեցու բոլոր աւանդութիւնների խստիւ կատարելու ոգով. նա եռանդուն պաշտպան էր նրա օրինական իրաւունքների և արտօնութիւնների: Իբրև այդպիսին նա վայելում էր լայն ժողովրդականութիւն և հայերի անկեղծ յարգանքը, որ այդ պատճառով էլ բոլոր երկններից հաւաքւած հայ պատգամաւորները միահամուռ կերպով կոչեցին նրան պատրիարքական ծանր և պատասխանատու պաշտօնի: Նա օտար չէր նաև հայ գրականութեան համար: Նա հռչակւած էր նաև իբրև փայլուն հոգեւոր և դեռ վարդապետ ժամանակը յաճախ հանդէս էր գալիս իր քարոզներով, հրաւիրելով իր հօտին ինքնագործունէութեան, ինքնագիտակցութեան, մի կողմ նետելով այն ամենը, ինչ թւում է խաբուսիկ և չի ապրիս հոգեւոր սնունդ»:

Նոյն թերթի մի այլ յօդւածում առաջ է բերուած V. Berard-ի կարծիքը:

«Իզմիրլեանի կեանքի մաքրութիւնը, նրա բարի գոր-

ծեր կատարելու հակումները և առաքելական գործունեութիւնը, — գրում է V. Berard-ը (տես «La politique du Sultan») — ստեղծեցին նրա մասին սրբի համբաւ ինչպէս քրիստոնեաների, նոյնպէս և մահմեդականների մէջ։ Եւրոպան և նրա ներկայացուցիչները գնահատում էին նրա խելքը և ուղղամտութիւնը։ Հաստատուն հայրենասէր, իզմիրլեանը ընդունակ չէր շողորթութելու ազգութեան կամ հէնց իր վերաբերեալ ժողովրդական կրքերը և կամ անմիտ երևակայութիւնը։ Բայց նա ընդունակ չէր նաև այն խայտառակ միասիային, որ Ելիզբէթ-Քեոսկը յանձնարարում էր նրա նախորդներին։

— Վրաց «Սախ. Գաղէթին» տալով հանգուցեալ վեհ. Կաթողիկոսի համառօտ կենսագրութիւնը, ի միջի այլոց գրում է. «Հայ ժողովուրդը հանգուցեալ Կաթողիկոսից շատ սպասելիքներ ունէր, յատկապէս հայոց դպրոցների բարեկարգութիւնը... Բայց անագորոյն մահը շատ շուտ խլեց ժողովրդից այս հասկացող և հայ ազգը սիրող անձին»։

«Русск. Вѣдомости»-ի մէջ Արէլեան ասում է.

«Էջմիածնում, դեկտ. 11-ին վախճանված՝ 65 տարեկան հասակում՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մատթէոս II սիրելի էր հայերին ոչ միայն նրանով, որ նա հայ եկեղեցու Հովուապետն էր, այլ առանձնապէս նրանով, որ ժողովուրդը յանձին նրա տեսնում էր լաւագոյն տրագիցիաների և իր ակնկալութիւնների կրողին։ Երբ իզմիրլեանը Կ. Պօլիս հայոց պատրիարք էր, նա կողմնակից էր եկեղեցական հաստատութիւնների ժողովրդականացնելուն, և երբ նա Կաթողիկոս դարձաւ, նա մտցրեց հրապարակային կանոնաւոր հաշւետւութիւն հայ եկեղեցու գործավարութեան մէջ և կօնդակ հրատարակեց, որպէսզի թեմական առաջնորդները ընտրվեն այսպէս կոչված թեմական խորհուրդների ձեռքով, ուրիշ խօսքով՝ նա վերականգնեց առաջնորդներ ընտրելու հին ժողովրդական իրաւունքը։

Հանգուցեալի բնորոշ գիծը դէպի իր ժողովուրդը և համայն մարդկութիւնը տածած սէրն էր: Յայտնի է այն փաստը, որ Կ. Պօլսում պատրիարք եղած ժամանակ հանգուցեալը Արդիւլ-Համիդի առաջարկած զանազան պարգևներին յաւատաստանում էր՝ զեկուցելով հայերի իրաւազուրկ դրութեան և թիւրքաց կառավարութեան դէպի նրանց ցոյց տուած յանցաւոր վերաբերմունքի մասին:

Իր ժողովրդի պաշտպանութեան համար Թիւրքիայի հայերի կոտորածի տարիներում անվախ «Երկաթէ Պատրիարքը» լաքսորվեց Երուսաղէմ, որտեղից 12 տարի յետոյ նրան ազատեց թիւրքական յեղափոխութիւնը:

Ընդամին հանգուցեալը աչքի էր ընկնում դրամական հաշիւների մէջ իր բացարձակ ազնւութեամբ: Նոյնիսկ նրա անձնական տրամագրութեան տակ դրվող գումարները նա մտցնում էր եկեղեցու ընդհանուր եկամտի մէջ:

Առասպելական Խրիմեան Հայրիկի մահից յետոյ, որին Իզմիրլեանը քիջում էր տաղանդի մեծութեան և ոյժի մէջ, հայ ժողովուրդը կանգ առաւ Իզմիրլեանի վրա: Դժբաղդաբար, հայ ինտելիգէնցիան արձագանք չը տուեց իր Հովուապետի կոչին՝ օգնել իրան դժուարին պարտականութիւնները կատարելու մէջ, իսկ կղերական թերթերից մինը համարեա ամեն շաբաթ թունաւորում էր ազնիւ Կաթողիկոսի կեանքը զանազան յարձակումներով, որոնց իր դրութեան սրտածառով նա չէր կարող պատասխանել:

Սակայն հաստատ արձան նրան կը լինի հայ ժողովրդի դէպի նա ունեցած ընդհանուր սէրը:

«ԲԵՊԵ»-ը գրում է. «Դեկտ. 11-ի գիշերը Էջմիածնում վախճանվեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մատթէոս Իզմիրլեանը: Մահը տեղի ունեցաւ կարճատե հիւանդութիւնից, յետոյ՝ սրտախտից, սրտի կաթուածից:

Մատթէոս II-ը ծնվել է Կ. Պօլսում 1845 թ., ուր և ստացաւ միջնակարգ և բարձրագոյն կրթութիւն: 1876 թ. հանգուցեալ Կաթողիկոսը եպիսկոպոս ձեռնադրվեց Էջ-

միաձնում Գէորգ IV կաթողիկոսից. և Պօլսի պատրիարք ընտրվեց 1894 թւին:

Պատրիարք եղած ժամանակ նա յաճախակի հանդէս էր գալիս իբրեւ պաշտպան իր ժողովրդի թիւրքաց կառավարութեան ճնշումների դէմ:

Երբ 1894 թ. սկսվեց հայկական անխնայ ջարդը Հայաստանում՝ և՛ Փոքր-Ասիայում, Մատթէոս պատրիարքը իր ձայնը հնչեցրեց թիւրքական գաղանթիւնների և նախկին Պատրիարք Աբդուլ-Համիդի դէմ, որ հանգստութեամբ դիտում էր Թիւրքիայի հայկական ողբերգութեան սարսափները: Պատրիարքը դիմեց Եւրոպային և բողոքեց հայերի կոտորածի դէմ, և արիութեամբ պաշտպանում էր իր ժողովրդին, որի համար և Աբդուլ-Համիդը զրկեց նրան պատրիարքութիւնից՝ և արքայից Երուսաղէմի վանքը 11 տարով: Բայց և վանքի արստութեամբ Մատթէոսը շարունակեց պաշտպանել իր հօտը, որի համար ստացաւ «Երկաթէ Պատրիարք» կոչումը:

1908 թ. նոյեմբ. 19-ին Իզմիրիւն ընտրվեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս՝ Մատթէոս II անուն տակ: Այս ընտրութեան ժամանակ լուրեր էին պտտւում՝ իբր նա չի հաստատվի այդ կոչման մէջ ուստ կառավարութիւնից: Հանգուցեալ Վեհափառի անցեալ տարի Պետերբուրգ գնալը և նրան ցոյց տուած հանդիսաւոր հանդիպումը, նաև Բարձրագոյն ընդունելութիւնը հերքեցին այդ լուրերը, որոնք հետեւանք էին այն շշուկների՝ թէ ներքին գործերի մինիստրութեան մէջ մտադրութիւն կայ նոր կահօններ մշակել կաթողիկոսի ընտրութեան մասին: Մատթէոս II-ի օծումը կատարվեց Էջմիածնում 1909 թ.:

«Մշակ»